

EERSTE HOOFDSTUK

INLEIDING

I

DE lezer zal in de hierachter behandelde mythen allerlei onduidelijkheden en onderlinge tegenspraken ontmoeten en het schijnt wenselijk daarover vooraf iets te zeggen.

Men onderscheidde in Oud-Egypte drie soorten schrift: het hieroglyfisch, het hieratisch en het demotisch. Formeel zou men deze drie soorten kunnen vergelijken resp. met onze drukletter, schrijffletter en stenogram. Het hieroglyfisch is de oudste schriftvorm en werd vooral gebruikt voor religieuze teksten op tempelmuren, in pyramiden en graven enz. Het primitiefste hieroglyfenschrift dateert reeds uit het 5e millennium v. Chr. Het werd reeds in het Oude Rijk verdrongen door het hieratisch schrift, vooral op papyrus en voor profane doeleinden, terwijl in het maatschappelijk en zakenleven het kortschrift (demotisch) in zwang kwam. Het hieroglyfenschrift raakte gaandeweg zozeer in onbruik dat latere generaties het niet of nauwelijks meer konden lezen, zodat bij het kopiëren van een hieroglyfischen tekst talloze fouten werden gemaakt, niet alleen door onkunde maar ook door slordigheid en achteloosheid. Ieder heiligdom had n.l. zijn tempelschrijvers, terwijl ook de „studenten” zich hier oefenden in de edele schrijfkunst door oude teksten over te schrijven of door overbrenging van den hieroglyfischen in een hieratischen tekst, welk werk wel eens boven het vermogen van den student ging, zodat een vrijwel onleesbare tekst voor den dag kwam. Aan materiaal ontbrak het dien tempelschrijvers niet, want elke tempel schijnt zijn eigen bibliotheek te hebben gehad. We kennen bv. een zodanige bibliotheek uit den Horustempel te Edfoe met een volledige catalogus er bij.

In enkele gevallen kunnen we nog nagaan hoe erg en van welken aard de gemaakte fouten zijn, bijvoorbeeld waar behalve de copie op papyrus ook de originele op steen geschreven tekst gevonden is. Van sommige teksten, zoals die over de vernietiging der mensheid, bestaan twee op steen geschreven exemplaren, en ook dan vallen allerlei verschillen op te merken. Twee volkomen gelijke teksten van hetzelfde verhaal komen waarschijnlijk helemaal niet voor. Het is derhalve duidelijk dat het kon gebeuren dat oude documenten eeuwenlang in de tempel-

archieven begraven lagen, die eerst eeuwen later door afschriften tot nieuw leven werden gewekt, zonder dat we in de meeste gevallen gelegenheid hebben om na te gaan welke verschillen tussen den ouden en den nieuwen tekst bestonden. Dat geldt voor al die jongere teksten, wier oorspronkelijk voorbeeld verloren is gegaan.

Verreweg de meeste der nog aanwezige religieuze teksten behoren tot de magische litteratuur. Dat geldt ook van de mythen. Immers men stelde het meeste prijs op die mythen, die voor magische doeleinden bruikbaar waren. Zo werd de mythe van Isis en Rê en ook die van de redding van Horus, den zoon van Isis door Thot, gebruikt tegen scorpioenen- of slangenbeet, terwijl de Osiris-Isis-mythe diende om den in doodstrijd verkerende tot het leven terug te roepen. Ook de Egyptische doktoren maakten van de mythe gebruik in hun therapie. Het is duidelijk dat bij dezen stand van zaken van een chronologische rangschikking van de oud-Egyptische religieuze litteratuur geen sprake kan zijn. De mythen hebben natuurlijk hun geschiedenis gehad, maar die is voor ons door gebrek aan vergelijkingsmateriaal niet na te gaan.

Een typischen kijk op de behandeling van het mythologisch materiaal door de oude Egyptenaren levert bv. het verhaal van „De twee Broeders”. In den voor ons liggenden vorm kan het nauwelijks een mythe heten, maar het materiaal waaruit het is opgebouwd, is van zuiver mythologischen aard.

De litteratuur waar we het eerst mythologische verhalen zouden verwachten, levert die juist niet: de pyramideteksten en het zgn. dodenboek. Deze teksten wemelen van mythologische toespelingen die in de latere litteratuur in mythologischen verhaalvorm terugkeren, maar eigenlijke mythen komen er niet in voor.

Wél kunnen we uit dit verband tussen pyramideteksten en latere mythen besluiten, dat deze laatste uit zeer oud materiaal zijn opgebouwd, immers de pyramide-teksten dateren uit het midden van het derde millennium v. Chr.

Sommige mythen danken hun ontstaan aan priesterlijke ijdelheid en hebzucht. Wanneer bv. de priesters van het heiligdom van den god Chnoem bij Elephantine in Zuid-Egypte, in den Ptolemaeïschen tijd een mythe laten inbeutelen in de rotsen ter zijde van den Nijl en haar den vorm geven van een zeer oud verhaal uit 3000 v. Chr., waarin de god Chnoem belooft voor den Nijlwas te zullen zorgen als hem vele en kostbare offers worden gebracht, dan is dat wel niet anders dan een poging van de Chnoem-priesters om hun god en daarmee zichzelf tot groter macht en roem te brengen.

Reeds de oudste geschiedenis van Egypte kent een heirleger van goden. Deze godenwereld maakt op het eerste gezicht een verwarrenden indruk. Het zijn geen scherp gescheiden figuren en iedere god heeft ook niet een van de andere goden duidelijk onderscheiden werkingssfeer. Vele karaktereigenschappen zijn aan verschillende goden gemeen. Ook verschijnen vele goden onder verschillende

namen, zodat het soms moeilijk is te weten welke god in een bepaald geval wordt bedoeld. Een en ander hangt samen met de geschiedenis die de godenfiguren hebben doorgemaakt. De meeste „grote” goden werden in den oudsten tijd als locale goden met beperkte werkingssfeer vereerd, terwijl ze later, mede onder politieke invloeden, tot den rang van grote goden werden verheven. Oudtijds was de godenvoorstelling primitief en weinig overwogen, totdat de priesterspeculatie over hun aard en wezen ging filosoferen, hen aan bepaalde natuurfenomenen bond, verschillende godenfiguren identificeerde en hen groeps-gewijze verenigde. De goden droegen doorgaans een natuurkarakter, personificaties van natuurverschijnselen, en hadden meestal mens- of diergedaante, of nog vaker, een verbinding van die twee. De zon was niet maar een lichtende schijf aan den hemel maar een levend wezen: een vuurspuwende slang-of een vogel met grote vleugels of een gans of een kever en droeg verschillende namen naargelang de morgen-, middag-, of avondzon werd bedoeld. De hemel was een oceaan waarop het zonneschip voer, of een vrouwenfiguur die zich over de aarde boog met de handen den westelijke horizon, met de tenen den oostelijken horizon rakend. Onder haar lag de aardegod Geb, waarop de hemelgodin Noet zich des avonds neerlegde zodat het duister werd, en des morgens hief de luchtgod Šoe de hemelgodin weer omhoog.

Naast deze hemelgoden kende men ook goden van de onderwereld, die in het Westen huisden in de woestijn waar de doden werden begraven. Als zodanig vinden wij den jakhals-god in Abydos, den valk-god Sokar in Memphis, de Osirisfiguur in Boesiris, enz.

De onderlinge vermenging der godenfiguren bracht met zich mee een vormverandering in de afgebeelde gestalte, waaraan de hybridische godengestalten (monsters met mensenlichaam en dierenkop) hun ontstaan danken. En daarnaast blijven dan vele lokale goden in hun oude betekenis bestaan, ondanks dat ze, vaak onder andere namen, in het groter geheel zijn opgenomen.

De grote goden werden alle verbonden met een of ander heiligdom (Rê in Heliopolis, Aton in Ichtaton, Osiris en Anoebis in Abydos, Ptah in Memphis, Horus in Edfoe) enz. De priesters van die tempels maakten de op hun god betrekking hebbende mythe, vaak uit zeer oud materiaal samengesteld, waarbij de lokale god dikwijls optrad als hoofdgod van de z.g. Enneas (groep van 9 goden). Deze mythen placht men in de tempelmuren te graveren. De meest befaamde Enneas is die van Heliopolis. Hoofdgod is daar de zonnegod Atoem, die uit het Oerwater Noen ontstond. Hij bevruchtte zichzelf, spuwde, en uit dat speeksel ontstonden de goden Šoe en Tefent, welke twee woorden „uitspuwen” beteekenen. Šoe en Tefent verwekten op hun beurt twee andere goden: de aardegod Geb en de hemelgodin Noet en deze verwekten weer Osiris en Seth, Isis en Nephthys. Daarmee was de grote Enneas compleet.

Maar daar bleef het niet bij. De priesters van andere heiligdommen, speciaal die van de koninklijke residentie Memphis, waar de god Ptah werd vereerd, stelden hun god boven dien van Heliopolis en legden deze hun overtuiging neer in een mythe die wij kennen onder den naam „Memphietische theologie”. Dit schriftstuk werd gedurende vele eeuwen in den tempel van Memphis bewaard, maar ten slotte viel het ten prooi aan de mot en de wormen waardoor het begin en het einde verloren ging. In 710 v. Chr. vroegen de Memphietische priesters aan den toen heersenden koning Sabaka dit kostbare stuk van algehelen ondergang te redden. Sabaka liet, wat van den tekst nog over was, inbeitelen op een granietblok, waardoor het eeuwig zou bewaard blijven. Maar het ongeluk wilde dat dit granietblok later werd gebruikt als molensteen, waardoor de inscriptie grotendeels werd afgeslepen. Dit granietblok bevindt zich thans in het Britsch Museum. Het vermeldt nadrukkelijk het feit van het overschrijven van den heiligen tekst. Er staat: „Zijne Majesteit schreef dit boek opnieuw in den tempel zijns vaders Ptah van Memphis. Zijne Majesteit had het n.l. gevonden als een werk der voorvaderen, toen het door de wormen was verteerd, zodat men het niet meer van het begin tot het einde kon lezen. Zijne Majesteit schreef het opnieuw opdat zijn naam zou bewaard blijven tot in eeuwigheid.”

De inhoud van het oudste stuk gaat wel terug tot de 14e eeuw v. Chr. De mythe bestaat uit drie gedeelten, die oorspronkelijk niet bijeen behoorden, maar door de Memphietische priesters zijn aaneengevoegd. Het eerste gedeelte handelt over Horus en Seth als regeerders van Egypte, het tweede behandelt een episode uit de Osirismythe, waarin Isis en Nephthys het lijk van Osiris bergen, en eigenlijk alleen het derde deel behandelt de figuur van den groten scheppergod Ptah, voor wien het stuk geschreven is. Ondanks de geschondenheid is dit schriftstuk een der merkwaardigste producten der Egyptische mythologische litteratuur. Wij nemen hier het laatste gedeelte als typerend voorbeeld van Egyptische priesterwijsheid, waardoor ook de volgende mythen gemakkelijker verstaan kunnen worden.

DE WERELDSCHEPPING DOOR PTAH

Eigenlijk is het geen schepping maar een emanatie: alles wat bestaat, goden en mensen, zijn uitvloeisels van Ptah en worden ingeleid met den zin: „goden die uit Ptah ontstonden”. Hun namen zijn slechts gedeeltelijk leesbaar, maar er blijkt uit dat ze als verschijningsvormen van Ptah gelden: „Ptah op den groten troon”, „Ptah-Noen”, „Ptah die het hart en de tong der Enneas is”, „Ptah die de goden schiep” enz. Het zijn er acht die samen met Ptah de Memphietische Enneas vormen. Reeds in de pyramideteksten was iets dergelijks van den oergod Atoem gezegd; de Enneas was uit hem voortgekomen: uit zijn hoofd, zijn gezicht, zijn ogen, zijn

oren, zijn tanden, zijn armen, zijn benen, zodat elke god een verschijningsvorm van Atoem was, evenals te Memphis elke god een verschijningsvorm van Ptah is. Er is eigenlijk maar één god en allen die men met verschillende namen noemt, hebben het wezen van Ptah. Hij is het wezenlijke van alle goden en van alle mensen. Merkwaardig is hierbij dat bij het opsommen der ledematen van Ptah niet het zo geliefde totaliteitsgetal zeven domineert om aan te duiden dat alle goden hieronder zijn begrepen, maar het getal negen. Dat is niet toevallig; het hangt samen met de in Egypte zovaak voorkomende Enneas, die daar de aanduiding der totaliteit is.

Bij het scheppen der wereld is het weer hetzelfde proces: de scheppergod vormt in zijn hart de gedachte of idee van wat hij scheppen wil; die gedachte gaat naar den mond, die ze uitspreekt. Dat uitspreken vormt het scheppend woord waardoor de dingen ontstaan. Hierbij is te bedenken dat voor den Oosterling gedachte, idee, voorstelling en woord *dingen* zijn, realiteiten, uitvloeisels van Ptah, zodat de gehele wereld eigenlijk Ptah is: alle dingen, „dat wat men liefheeft en dat wat men haat, elk kunstwerk, dat door mensenhand gemaakt wordt, het bewegen der ledematen, de gedachten des harten, het spreken van de tong, alles wat er is of geschiedt, geschiedt door Ptah", ja, is eigenlijk Ptah zelf. Ptah is het wezen van alle dingen.

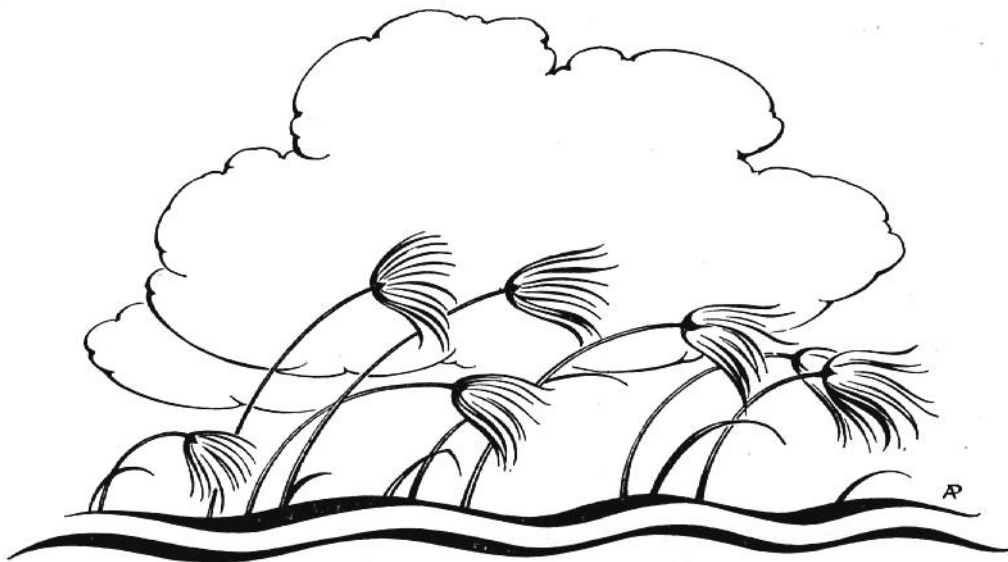
Nu is natuurlijk zelfs de oergod Atoem aan Ptah ondergeschikt. Atoem sprak: „Ptah is het die de goden voortbracht en uit wien alle dingen zijn voortgekomen", en de god der wijsheid Thot zeide het hem na.

Toen Ptah aldus de wereld had geschapen door zijn scheppend woord, maakte hij vervolgens de godenbeelden, stichtte steden en heiligdommen en zette de godenbeelden daarin. En de door Ptah geschapen goden, ziende dat de godenbeelden goed en doelmatig waren, namen daarin hun intrek. Daarom zijn de godenbeelden bezielde door de goden zelf: levende dingen. Ptah zorgde ook voor de voorraden die de priesters en hun tempels nodig hadden: vruchtbomen, gewassen enz. en hij wekte de goden op: „Verheugt u en neemt bezit van de voorraadschuren namens den Heer der beide landen die het wezen is van de goden in den Ptah-tempel, den heer des levens die de beide landen uit zichzelf onderhoudt."

Ten slotte wordt zelfs de god Osiris betrokken in de glorie van Ptah. Eerst wordt verteld hoe Osiris door Isis en Nephthys op verzoek van Horus uit het water wordt getrokken en aan land gebracht. Osiris begeeft zich naar Memphis, treedt de geheime poorten van den prachttempel binnen, voegt zich bij den hofstoet van Ptah, verbroedert zich met hem en wordt zo tot medegod van Ptah die alles beheerst. Zelfs als Osiris met Rê in het dodenrijk ingaat, dan ligt dat dodenrijk in Memphis, het gebied van Ptah. Zo wordt Memphis met Ptah als hoofdgod het centrum van geheel Egypte.

Men ziet: het is nauwelijks een mythe, meer priesterspeculatie, maar wegens de beroemdheid van dit specimen van Egyptische priesterwijsheid, mag het hier niet ontbreken, en ook omdat het een merkwaardigen kijk geeft op de godenvermenging waaraan de priestercolleges zich ter meerdere glorie van hun heilighdom schuldig maakten.

II

DE SCHEPPING DER WERELD

OVER de schepping van de wereld en de goden hebben we meer losse toespelingen dan aaneengesloten verhalen. Bovendien mogen we zulk een aaneengesloten verhaal niet beschouwen als de voor alle Egyptenaren geldende of zelfs in geheel Egypte bekende voorstelling der werldschepping, want elke tempel had zijn eigen kosmogonie en theogonie. Omtrent de meeste dezer is weinig meer bekend dan enkele losse toespelingen. In het Britsch Museum bevindt zich een papyrus, behorende bij den tempel van Panopolis en daterende uit den tijd van Alexander den Grote, ongeveer 300 v. Chr. Deze tekst werd, evenals de meeste teksten van dezen aard, gebruikt voor magische doeleinden, speciaal om ongelukken te voorkomen of af te wenden, en ook hier gold, zoals doorgaans in dergelijke magische teksten, de boze daemon Apep of Apophis als de incarnatie van alle boze machten, als de vijand die moest worden verdelgd. De functionerende priesters kleeadden zich bij de recitatie in het kleet van de godheid, wáren dus die godheid.

De gehele tekst waarvan het scheppingsverhaal een fragment is, heet: „Het boek van de vormen van Rê en van de nederwerping van Apep”. Tot het ontstaan van de wereld behoort ook het ontstaan van de goden, want de goden

zijn een onderdeel van den kosmos. Het verloop der schepping is in onze mythe aldus: het licht, het firmament, de mensen, de maan, de planten, kruiden en reptielen en ten slotte de goden, waarvan vier mannelijke en drie vrouwelijke. De voor de schepping nodige en dus reeds aanwezige kracht (een eigenlijke godsfiguur is het nog niet) heet: Neb-r-dzer, de Alheer, of ook wel Chepra („het Worden”). Deze figuur vertelt zelf hoe hij de wereld schiep.

„Ik ben schepper van alles wat tot aanzijn kwam; ikzelf kwam in oeroude tijden tot aanzijn in de gestalte van Chepra, dat is te zeggen: ik bracht mijzelf voort uit het oerwezen. Mijn naam is Osiris, het oerwezen uit de oerstof; ik was heer over de wereld en heb haar geheel gevuld, want ik was alleen; de goden waren nog niet ontstaan. Ik had Šoe en Tefent nog niet uitgespuwd; ik legde mijn eigen naam in mijn mond, dat is te zeggen: een magisch machtwoord en zo kwam ik zelf in het aanzijn en kreeg ik een gestalte en wel de gedaante van Chepra (het Worden). Zo kwam ik uit de oerstof in het aanzijn, van meet af in een menigte gestalten. In dit land bestonden nog geen andere geschapen wezens, maar ik maakte elk ding dat gemaakt is, zodat geen ander wezen mij bijstond. Ik deed, wat ik daarin maakte, tot levende wezens worden, die ik uit het oerwater Noen uithief, uit den toestand van het niet-zijn, hoewel ik nog geen plaats vond waar ik staan kon. Ik vormde een heerlijk oerbeeld in mijn hart; den grondslag legde ik vóór mij; al wat bestaat maakte ik op deze wijze, en zo kwamen vele wezens die op hun beurt weer andere wezens voortbrachten. Ik spuwde de gedaante van Šoe en Tefent uit en zo werd ik van één tot drie goden, dat is te zeggen: uit mijzelf kwamen twee andere goden tot aanzijn. Zo werden Šoe en Tefent uit het oerwater Noen, dat is: uit mij zelf, waarin ze waren, na een lange periode uitgeheven. Maar mijn vader Noen klaagde dat ze zijn oog verduisterden: Šoe en Tefent vertegenwoordigen wolken en nevel. Daarop kwam de vegetatie voort, en als ik weende, ontstonden uit mijn tranen (remit) de mensen (remet). Šoe en Tefent gaven het aanzijn aan Geb en Noet; Geb en Noet verwekten Osiris, Horus-Chent-Amenti, Seth, Isis en Nephthys en deze verwekten weer talloze dingen op de aarde. . . . Zij allen roepen mijn naam aan, ze verdelen hun vijanden, zij brengen magische machtswoorden voort waarmee ze Apep terneerslaan, die door den aardegod Aker aan beide handen wordt gebonden, terwijl Rê hem kastijdt, zodat hij op zijn snoden rug ter aarde is geworpen, waar hij blijft liggen.” De recitatie van dezen tekst maakt de oorspronkelijke scheppingskracht van het oerwezen opnieuw werkzaam en verdrijft alle kwaad.

III

DE VERDELING DER MENSCHEN

DE tekst van deze mythe is ingebeiteld in het graf van Seti I en Ramses III, welke beide inscripties onderlinge afwijkingen vertonen. Seti I leefde omstreeks 1300 v. Chr., maar de oorspronkelijke tekst is veel ouder. De mythe was reeds tijdens Seti I opgenomen in een toverboek met magische spreuken, die werden gereciteerd om onheilen af te wenden. Deze tekst had dus actuele betekenis en was niet alleen maar een verhaal uit oude tijden.

De tekst verplaatst ons in den tijd toen nog geen koningen, maar goden over Egypte regeerden: de latere farao's gelden als afstammelingen van deze goden. Deze god-koningen leefden op aarde onder de mensen en zorgden als gewone aardse koningen voor het heil van hun onderdanen. Maar als goden hadden ze bovenmenselijke vermogens. In deze mythe is het de zonnegod Rê die als oppergod geldt, en de mythe verhaalt van een conflict tussen hem en zijn onderdanen, die hij deswege straft met een soort zondvloed.

Het verhaal begint met te vertellen, hoe de god Rê zichzelf verwekte en daarna over goden en mensen heerschappij voerde. Toen de god Rê oud werd en zwak, begonnen de mensen boze raadslagen tegen hem te beramen en lasterlijke dingen van hem te vertellen. En toen Rê het gerucht dezer lasterlijke dingen die van hem werden verteld, vernam, zeide hij tot zijn gevolg: „Roept toch mijn oog (waarmee blijkbaar de godin Hathor wordt bedoeld die telkens „het oog van Rê” heet) en ook de andere kosmische goden van lucht, aarde en hemel, die bij mij waren toen ik mij nog in Noen — het oerwater, waaruit alles is voortgekomen — bevond, maar zorgt er voor, dat de mensen er niets van bemerken en geen argwaan krijgen. Komt met hen naar het paleis en laat hen hun plannen uiteenzetten.” Toen werden de goden aan beide zijden van Rê geplaatst en bogen voor zijne majesteit totdat hun voorhoofd den grond raakte en de schepper der mensen, Noen, sprak zijn woord tot Rê, den vader der oude goden. En de andere goden zeiden in tegenwoordigheid van zijne majesteit: „Spreek gij tot ons en wij zullen luisteren.” Toen zeide Rê tot Noen: „O, gij eerstgeboren god, uit wien ook ik ben ontstaan en gij oudste der goden, let op wat de mensen bezig zijn te doen, want zij die uit mijn oog geboren zijn, uiten klachten tegen mij. Zegt mij uw mening in deze zaak en overweegt met mij, en denkt een plan uit, want ik wil hen niet bestraffen, voordat ik uw oordeel heb gehoord.”

Toen zeide zijne majesteit Noen: „Mijn zoon Rê, die groter zijt dan hij die u geschapen heeft, gij zijt de heerser over hen die tegelijk met u geschapen zijn; blijf rustig op uw troon zitten; de vrees voor u is groot, reeds wanneer gij uw

oog richt tegen hen die u lasteren." Rê zeide: „De mensen zijn naar het gebergte gevluht, want zij zijn bevreesd geworden door de boze woorden die ze hebben gesproken." Toen gaven de goden Rê den raad zijn oog uit te zenden in de gedaante van de godin Hathor om de mensen die kwaad van hem hadden gesproken te doden. Immers het oog van Rê wordt bij voorkeur voorgesteld als de felle zonnestraal die het leven op aarde doodt, een eigenschap, die ook aan de slang wordt toegekend. Zo wordt verhaald dat eens, toen het oog van Rê hem had verlaten en later tot hem terugkeerde, het vond dat een ander oog zich in zijn plaats had gezet. Toen werd het oog van Rê hevig vertoornd, zodat er tranen uit vloeiden. Uit die tranen ontstonden toen de mensen. Maar Rê nam zijn oog en zette het in de gedaante van een slang aan zijn diadeem en vandaar beheerst het de gehele wereld, want die slang is het teken van zijn macht. Zo gaat ook ditmaal Rê's oog uit in de gedaante van de godin Hathor. Oorspronkelijk was Hathor een hemelgodin, de gemalin van den aardegod Geb, haar naam (Hathor) beteekent eigenlijk „huis van Horus", dus zonnegodin. Maar straks wordt ze de verdelgende godin van den krijg en als zodanig treedt zij hier op.

Zij begaf zich naar de aarde en sloeg mannen en vrouwen in het gebergte terneer, en toen ze terugkeerde, zeide Rê: „Wees mij welkom, Hathor, gij hebt uw werk goed gedaan!" Hathor antwoordde dat de overweldiging der mensen haar hart had goed gedaan. Toch waren blijkbaar nog niet alle mensen gedood, want Rê beval snelle boden te halen, zoo snel als de wind. En nadat deze voor hem waren gebracht, zond hij ze naar Elefantine met het bevel een grote hoeveelheid menie te halen. Toen deze boden met veel menie terugkwamen, liet Rê die fijn stampen. Slavinnen bereidden bier uit gerst en men voegde de menie bij het bier, zodat het er uit zag als mensenbloed. Toen vulde men met dat bier zeventuizend kruiken. Rê, het bloedrode bier ziende, zeide: „Ik zal de mensen daardoor beschermen." Hij wilde immers niet dat *alle* mensen door Hathor werden omgebracht, en gebood: „Brengt dat bier naar de plaats waar Hathor de mensen wil ombrengen!" En Rê liet des nachts op die plaats het bier uitgieten, zodat het vier voet diep den grond bedekte. Toen Hathor bij het aanbreken van den dag op die zelfde plek kwam, vond ze het gehele land overstroomd met bier en ze dronk er van tot ze dronken werd en niet meer dacht aan de mensen die ze verdelgen wilde.

Toen zeide Rê: „Ik ben moe en verdrietig en wil niet langer onder de mensen wonen." En hoewel zijn gevolg hem eraan herinnerde, dat zijn macht groot genoeg was om te doen wat hij wilde, bleef Rê volharden bij zijn besluit om de aarde te verlaten. De oergod Noen wilde hem helpen om voortaan in den hemel te wonen en beval zijn zoon Šoe, den god die tussen hemel en aarde woont en elken morgen de hemelgodin Noet opheft zodat het licht wordt, de hemelgodin Noet omhoog te beuren en Rê op haar rug te plaatsen. De hemelgodin Noet veranderde

zich in een koe en Rê zette zich op haar rug. Hij begaf zich naar zijn hemelpaleis en verbleef daar met de goden die hem volgden. Daarmee was Rê aan de aarde onttrokken, zodat het duister werd. Maar de hemelkoe werd duizelig van de hoogte en zeide tot Rê: „Ik moet dragers hebben die mij ondersteunen.” Zo ontstonden de godendragers. Rê beval nu aan Šoe zich onder Noet te stellen en de godendragers te bewaken.

Aangezien Rê voortaan aan den hemel woont, draagt hij het bestuur over de aarde op aan den aardegod Geb, inzonderheid de bewaking der beide slangen in het water en op het land. Hij liet den maangod Thot roepen en beval hem: „Sta in mijn plaats aan den hemel zolang ik in de onderwereld mijn glans over de doden laat lichten.” Immers als Rê des avonds in het westen ondergaat, reist hij door de onderwereld (doeât) en is de aarde donker; daarom stelt hij des nachts Thot als zijn plaatsvervanger en Ibis als Thot's zendbode. Daarom heeft de god Thot een ibiskop. Thot, de god der wijsheid, moet alles opschrijven wat hij ziet en de boosdoeners straffen.

Het is duidelijk dat hier in mythologischen vorm verklaringen worden gegeven van overstromingen, wisseling van dag en nacht, zon en maan, een natuurmythe dus. Maar ze kreeg later een geheel andere betekenis. Onder de mythe wordt uitvoerig vermeld, welke voorzorgsmaatregelen iemand moet nemen als hij deze heilige woorden reciteert: hoe hij zich moet kleden, twee nieuwe gewaden, twee witte sandalen en op zijn tong moet de godin Maat, de godin der waarheid, met groene verf worden getekend. Men mag niet misvormd zijn en moet den juisten tijd voor recitatie kiezen, zich vooraf negen maal reinigen gedurende drie dagen enz. Wie aan al deze eisen voldoet, verkrijgt hiernamaals het eeuwige leven. Op den eersten en vijftienden dag der maand (dat zijn de dagen van de nieuwe en volle maan) moet deze spreuk door een priester worden geciteerd, een spreuk om de wereldorde in stand te houden.

IV

DE GODDELIJKE GENEZER

DE tekst van dit verhaal komt voor op een stèle, die gevonden werd bij den tempel van den god Chons te Karnak; ze bevindt zich nu in de Bibliothèque Nationale te Parijs. Vroeger heeft men deze mythe wel voor een historisch verhaal gehouden, daartoe gebracht door den misleidenden aanhef, waarin wordt verteld dat de op deze stèle verhaalde gebeurtenis plaats vond in den tijd van Ramses II (13e eeuw v. Chr.), wat op grond van verschillende gegevens een fictie

is gebleken. De gehele legendarische geschiedenis is door de Chonspriesters van Thebe uitgevonden ter verheerlijking van hun god, waarbij ze den beroemden naam van Ramses II gebruikten om meer indruk te maken. De god Chons was in Ramses' tijd nog een tamelijk obscure figuur en kwam eerst veel later tot aanzien. De stèle is in dezen veel lateren tijd geschreven en plaatst het tijdstip van het gebeuren veel vroeger. De opstellers knoopten aan bij den ouden tijd waarin alles nog wonderbaarlijk was en ze bereikten daarmede tegelijk, dat hun geliefde god Chons reeds sedert oude dagen tot een groten god werd gemaakt. De stèle zal in de 4e eeuw v. Chr. zijn vervaardigd.

De inhoud dezer stèle, die dus enigszins den indruk maakt van een historisch verhaal te zijn en weinig mythologisch lijkt, kan niettemin hier een plaats vinden en is, als mythologisch verhaal gezien, interessant omdat hij aantoont, op welke wijze de oude Egyptenaren hun goden lieten functioneren. De god werd met het godenbeeld geïdentificeerd, en om den god te laten werken of zijn mening zeggen, bediende men zich van beweegbare godenbeelden, zodat het godenbeeld armen, handen en hoofd kon bewegen en daardoor zijn wil kenbaar kon maken. Wij, Westerlingen van de 20e eeuw, zeggen dat achter het beeld een priester stond die de bewegingen van het beeld reguleerde; de oude Egyptenaren dachten daar anders over, en wij moeten deze dingen met hun ogen zien, anders verstaan wij hun verhalen niet.

Wanneer een god op een andere plaats werkzaam moest zijn, dan bracht men hem, d. i. zijn beeld, daarheen. Dat geschiedt ook in ons verhaal. En dan wordt niet gezegd, dat het godenbeeld naar een andere plaats wordt overgebracht, maar dat de god zelf naar die plaats vertrekt. Voor het Egyptisch bewustzijn kreeg deze legende een schijn van historische betrouwbaarheid, omdat reeds een verhaal uit de 14e eeuw vóór Chr. vertelt dat de godin Ištar van Ninivé naar Egypte werd gezonden om den zieken Farao Amenhotep III te genezen. Ons verhaal verloopt aldus:

Toen zijne majesteit de koning van Egypte in Mesopotamië vertoefde, zoals hij jaarlijks placht te doen, kwamen de vorsten van de omliggende landen hem hulde brengen: zilver, goud en malachiet brachten ze mee. Onder hen was ook de vorst van Bechten met zijn oudste dochter, die aan het hoofd van zijn gezantschap den Farao huldigde. Zij was een bijzonder mooie vrouw, zodat de Farao op haar verliefd werd en haar tot vrouw nam. Hij nam haar mee naar Egypte en gaf haar den titel „grote koninklijke gemalin Nefroe-Ré". Toen er nu eens een groot feest in Thebe werd gevierd en de koning de ceremoniën ter ere van den god van Thebe, Amon-Ré, leidde, bereikte hem een bericht, dat een bode van den koning van Bechten was gekomen, beladen met geschenken, voor de koningin. De bode werd bij den Farao gebracht, boog zich eerbiedig voor hem neer en zeide: „Hulde zij u, o Zon van de negen bogenvolken — de barbaren —, want

wij leven immers door u ! Maar ik heb een boodschap aan u: Bentreš, de jongere zuster van de koningin, uwe gemalin, is ernstig ziek. Kan het uwe majesteit behagen een wijzen man te zenden om haar te bezoeken?" Daarop liet de farao de tempelschrijvers en hofbeambten ontbieden en zeide tot hen: „Ik heb u laten roepen opdat gij verneemt wat er gaande is. Laat iemand uit uw midden, een bekwaam man die vaardig met zijn vingers is, d. i. die goed kan schrijven, den bode naar Bechten vergezellen." Daarop trad Thot-em-heb, een der koninklijke schrijvers naar voren en de farao beval, dat hij met den koninklijken bode naar Bechten zou reizen.

Toen de wijze man te Bechten kwam, bemerkte hij dat Bentreš door een bozen geest was bezeten, en hij was niet in staat den geest te overwinnen en uit te drijven. Daarom zond de vorst van Bechten ten tweeden male een boodschap naar den farao met verzoek om nu niet een mens maar een god te zenden. De mythologische reis van Bechten naar Egypte heen en terug duurt bijna drie jaar: Bechten ligt in mythologische verte. Toen wendde de farao zich tot den groten god van Thebe, Chons-nefer-hetep (tot wiens verheerlijking dit hele verhaal is gemaakt), en droeg hem deze aangelegenheid voor. Maar de god Chons placht zich niet van zijn plaats te begeven, aangezien de faam van zijn macht zo groot was, dat hij ieder ogenblik naar elders werd geroepen om een of anderen rampspoed af te weren. Toegeven zou ten gevolge kunnen hebben, dat hij het grootste deel van zijn leven buiten de residentie doorbracht ! Daarom deed de grote Chons wat ook koningen plegen te doen: hij zond een afgezant die handelen kon in zijn naam. Aangezien het hier echter ging om uitdrijving van daemonen, was een gewone menselijke gezant van Chons niet in staat die taak te vervullen. Maar in Egypte had elke god zijn dubbelganger met dezelfde eigenschappen en vermogens, dus een incarnatie van de godheid zelf. In den Chons-tempel te Thebe stonden minstens twee beelden van Chons, die wel ieder een afzonderlijken naam droegen, maar beide Chons representeerden: de „Grote Chons" die steeds te Thebe bleef, en „Chons de Raadgever" die in zijn naam opdrachten volvoerde. Daarom laat de farao den Groten Chons naar Chons den Raadgever brengen en smeekt hem: „Wanneer het u behaagt Chons-den-Raadgever, die de boze geesten verdrijft, als uw vertegenwoordiger naar Bechten te zenden, wil dan genadig met uw hoofd knikken." De grote Chons-nefer-hetep knikte tweemaal nadrukkelijk met zijn hoofd en op verzoek van den farao droeg Chons-nefer-hetep zijn „sa" over op Chons-den-Raadgever. Sa is de naam voor het magisch vermogen waarover goden en machtige mensen beschikken, een soort fluidum, dat door handoplegging, omarming of strijkbewegingen over hoofd en rug werd overgedragen.

Zo werd de met groot magisch vermogen begiftigde Chons-de-Raadgever in een schip geladen, terwijl vijf transportschepen met wagens en paarden het

DE GROTE CHONS EN CHONS DE RAADGEVER
(pag. 14)

vaartuig begeleidden, want de tocht ging gedeeltelijk over zee, gedeeltelijk over land. De reis duurde zeventien maanden en toen het gezantschap te Bechten aankwam, trad de vorst van Bechten met zijn soldaten en rijksgroten naar voren om den genezer-god te ontmoeten. Hij wierp zich voor hem ter aarde en zeide: „Gij komt tot ons om ons genade te bewijzen op bevel van den koning van Egypte.” De god Chons begaf zich onmiddellijk naar de zieke prinses en toen hij de in hem wonende sa-kracht op haar overbracht, was zij meteen genezen. De boze geest, die uit Bentreš was uitgedreven, overtuigd van zijn onmacht tegen dezen machtigen god, sprak hem aldus aan: „Welkom hier, gij grote god, die de daemonen verdrijft, Bechten is uw stad, zijn bewoners zijn uw dienaren, evenals ik uw dienaar ben. Ik zal terugkeren naar de plaats vanwaar ik ben gekomen, om u te verheugen dat gij uw doel hebt bereikt. Moge het u behagen met mij en met de bewoners van deze stad een feest te vieren!” Dat feestvieren met een uitgedreven daemon had meermalen plaats; het was een magische ceremonie om den terugkeer van den daemon te voorkomen. De god knikte zijn priester goedkeurend toe en beval dat de priesters van Bechten een groot offer zouden bereiden voor den uitgedreven daemon. Tijdens de voorbereidingen voor dat feest stonden de vorst van Bechten en zijne rijksgroten bevend toe te zien, en de vorst beval ook zijnerzijds een offer te brengen voor Chons en voor den daemon om een eventueel dreigend gevaar af te wenden. Toen ging de daemon weg naar de plaats vanwaar hij was gekomen volgens het bevel van Chons, en de vorst van Bechten en zijn mensen waren zeer verheugd dat het gevaar was afgewend.

Maar de vorst van Bechten trachtte van den Egyptischen god nog meer goede dingen te verkrijgen en zeide: „Laat dien god in Bechten blijven; ik laat hem niet naar Egypte terugkeren.” Alzo geschiedde. Maar toen Chons drie jaar en negen maanden in Bechten had vertoefd, verlangde hij naar Egypte terug. Hij nam de gedaante aan van een valk en vloog des nachts uit zijn kapel de lucht in en sloeg den weg in naar Egypte. De koning van Bechten zag dat in zijn droom en zeide verschrikt tot de priesters van Chons: „Laten we hem kostbaarheden, soldaten en paarden meegeven naar zijn land!”

Alzo geschiedde en de god kwam in welstand in Egypte terug, en legde de geschenken, die de vorst van Bechten hem had gegeven, neer voor den groten god Chons-nefer-hetep, zonder iets voor zichzelf te behouden. Hij beschouwde de hem meegegeven gaven als toekomende aan zijn meester die hem gezonden had.

V

GODENLIST

DEZE mythe maakt deel uit van een meer omvattenden papyrus met magische formules en dateert vermoedelijk uit de 12e eeuw v. Chr., hoewel er ouder materiaal is verwerkt. Ze werd gebruikt als middel tegen slangenbeet. De mythe verplaatst ons in den overouden tijd toen Rê nog koning over Egypte was. Zijn regering werd door de slimme Isis benijd; door haar magische kunsten zag zij kans in Rê's plaats te komen. Het is een typisch specimen van Egyptische mythologie. Om den zin dezer mythe te verstaan is het nodig op te merken dat het Shakespeariaanse gezegde „What is in a name?” voor het oude Oosten niet geldt. Daar is de naam het wezen van den drager. De naam behoort, evenals het bloed, het hart, de adem, enz. tot het wezen van den mens en van den god. De naam is niet maar een onderscheidingsmiddel, dat een wezen of voorwerp in zekeren zin „toevallig” draagt. De naam is een „ding”, een lichaamsdeel van grote betekenis. Wie iemands naam weet, heeft macht over den drager ervan. Het is om die reden, dat speciaal goden (doch ook wel koningen en mensen, zelfs steden), behalve den gewonen naam waarbij ze worden genoemd, nog een geheimen naam dragen, dien niemand weet en die zorgvuldig wordt geheim gehouden. Op deze onderstelling rust de volgende mythe, die in versvorm is geschreven, zoals trouwens de meeste magische teksten: het is een carmen. Om den eigenaardigen vorm van zeggen geven we deze mythe voor een deel letterlijk weer.

*Hoofdstuk van den goddelijken god,
die uit zichzelf ontstond,
die den hemel schiep en de aarde,
den levensadem en het vuur,
goden en mensen, wilde dieren en kudden,
slangen, vogels en vissen.
De koning der mensen en der gezamenlijke goden,
voor wien eeuwigheden als jaren zijn;
die talrijke namen heeft, welke niemand kent,
die zelfs de goden niet weten.
Isis was een schrandere vrouw,
bedreven in magische woorden;
haar hart was schranderder dan van talloze mensen,
dan van duizenden goden en duizenden doden.
Zij wist alles in hemel en op aarde,*

*als Rê die de aarde het leven geeft.
Alleen den waren naam van Rê kende ze niet.
Zo maakte zij het plan in haar hart
den naam van den eerwaardigen god te weten.*

Elken dag kwam Rê aan het hoofd van zijn scheepsvolk aan den hemel en zette zich neder op den troon der beide horizonten. Maar hij was oud geworden, zodat zijn mond beefde en zijn speeksel op den grond droop. Toen knielde Isis neder en vermengde dat speeksel met de aarde en vormde het tot een slang in de gedaante van een pijl. Maar ze liet de slang niet vrij heen en weer kruipen doch verborg haar aan den wegkant, waarlangs de grote god placht te komen, wanneer zijn hart hem heentrok naar de „beide landen”, Egypte. Toen de eerwaardige god in plechtigen optocht daarlangs kwam, en de goden uit het godenpaleis hem volgden, zoals hij dat dagelijks placht te doen, beet hem de slang. Toen verliet hem zijn levenskracht en hij schreeuwde het uit zodat het geluid doordrong tot den hemel en de grote Enneas riep: „Wat is dat?” en de hem volgende goden zeiden: „Wat is er toch?” Maar Rê had geen kracht meer om te antwoorden; zijn mond beefde en hij sidderde over zijn ganse lichaam, terwijl het gif in zijn lichaam drong zoals de Nijl het land overstroomt.

Maar de grote god verzamelde al zijn krachten en riep tot zijn gevolg: „Gij goden die uit mijn lichaam zijt ontstaan, ik zal u zeggen wat er gebeurd is. Iets boosaardigs heeft mij gewond. Ik weet het hoewel ik niet zie, en nooit heb ik zo iets smartelijks beleefd. Ik ben een vorst, de zoon van een vorst, van een goddelijk geslacht; ik ben een grote, de zoon van een grote; mijn vader (de god Atoem) heeft mijn naam bedacht; ik ben de veelnamige en de veelgestaltige. Mijn gestalte is in elken god. Men noemt mij Atoem en Horus-Heken (de jeugdige Horus). Mijn vader en mijn moeder hebben mij mijn naam gezegd, — bedoeld is de geheime naam die het kind in het oor wordt gefluisterd of, zoals de Egyptenaar zegt: in zijn lichaam gelegd. En nu is hij in mijn lichaam, verborgen sedert mijn geboorte, opdat niemand toverkracht tegen mij zou kunnen hebben. Maar toen ik uitging om te bezien wat ik heb geschapen en mij te vertreden in de beide landen die ik geschapen heb, toen heeft iets dat ik niet ken, mij gewond. Vuur is het niet, water is het niet, maar mijn hart brandt en mijn lichaam beeft en mijn leden rillen. Laat toch mijn kinderen hier komen, de goden die toverspreuken kennen en ze recht kunnen reciteren!” Toen kwamen alle godenkinderen en beklagden hem. Ook Isis, met haar magische kennis, kwam, wier toverspreuken de ziekte verdrijven en de verstikkenden weer levend maken. Zij zeide:

*„Wat is er, wat is er, mijn goddelijke vader?
heeft misschien een slang u gestoken?
heeft een uwer kinderen zijn hoofd tegen u verheven?”*

„Dan zal ik hem door een afdoende toverspreuk treffen!” De glorieijke god opende zijn mond en sprak: „Toen ik op den weg ging en mij vertrad in Egypte, en in de woestijn — want mijn hart wenste te zien wat ik geschapen heb —, toen werd ik gewond door een slang, die ik echter niet zag. Het is geen vuur, het is geen water en toch ben ik kouder dan water en heter dan vuur. Mijn ganse lichaam is vol zweet. Mijn oog is verduisterd en ik kan den hemel niet zien want het water stroomt over mijn gezicht als bij zomerhitte.”

Toen sprak Isis tot Rê:

*„Zeg mij uw naam, goddelijke vader,
de man die bij zijn waren naam wordt genoemd, zal leven.”*

Toen zeide Rê, doende alsof hij bezig was zijn geheimen naam te openbaren:

*„Ik ben het die hemel en aarde maakte,
die de bergen samenbond en schiep wat daarop is.*

Ik ben het die het water voortbracht

en de hemelkoe heb ik geschapen;

ik ben het die den hemel schiep

en de geheimen van de beide horizonten,

waarin ik de zielen der goden plaatste.

Ik ben het die door mijn ogen te openen licht maak,

en sluit ik mijn ogen, dan wordt het donker.

Ik ben het op wiens bevel het Nijlwater stroomt,

wiens naam de goden zelfs niet kennen.

Ik ben het die het jaar opent en den stroom schept,

des morgens ben ik Chepra, des middags Rê en des avonds Atoem.

Deze volzinnen zijn in het Egyptisch evenzovele eigennamen, want de Egyptische namen zijn vaak samengesteld uit een reeks woorden die te samen een volzin vormen.

Hier hield Rê even stil om te zien of Isis bevredigd was. Maar aan de slimme Isis bleef het niet verborgen, dat Rê onder dien overvloed van namen zijn waren naam niet had geopenbaard en zij zeide:

Uw werkelijke naam is onder deze niet genoemd;

zeg hem mij en het vergif zal wijken!

hij, wiens naam wordt uitgesproken, zal leven.

En het gif brandde heftiger dan vuurgloed, zodat Rê het niet langer kon uithouden, en hij zeide tot Isis:

Gij hebt mij al te lang gepijnigd,

mijn naam zal uit mijn lichaam in het uwe overgaan.

Toen gaf de grote god zijn naam aan Isis en Isis zeide: „Gif, vloe nu weg! Want waarlijk, de grote god heeft mij zijn naam gegeven.”

Wie mocht verwachten dat hij uit dit verhaal nu ook zelf den waren naam van

Rê zou vernemen, zou bedrogen uitkomen. De samenstellers dezer mythe kenden ook zelf den waren naam van Rê niet. Uitdrukkelijk wordt dan ook toegevoegd dat Rê, voordat hij zijn naam aan Isis openbaarde, zich voor de andere goden verborg, opdat zij het niet zouden merken. Behalve Isis kwam geen der goden den geheimen naam van Rê te weten.

Dit verhaal wordt door de „wetenden" (de priesters) gereciteerd tegen slangenbeet; door die recitatie wordt de magische kracht dezer mana-woorden opnieuw geactiveerd. Deze tekst is zoo krachtig dat men hem op papyrus schrijft, de letters in bier of wijn laat losweken, en dat den patiënt te drinken geeft. Of men schrijft hem op een stuk linnen en hangt dat om den hals als voorbehoedmiddel tegen slangenbeet.

VI

DE OSIRISMYTHE

DE belangrijkste figuur uit de Egyptische mythologie is ongetwijfeld Osiris. Uit verschillende gegevens is op te maken, dat reeds in het midden van het 5e millennium v. Chr., nauwkeuriger het jaar 4241 (het jaar van de regeling van den Egyptischen kalender), Osiris een belangrijke rol speelt in de Egyptische religie. Alle eeuwen door komen we de Osiris-figuur tegen, maar de volledige Osiris-mythe komt in de Egyptische mythologie niet voor. We kennen ze alleen uit de geschriften van den Grieksen filosoof Plutarchus, die in het begin onzer jaartelling leefde. In de Egyptische teksten vinden we slechts verspreide fragmenten van de Osirismythe, maar uit die fragmenten blijkt dat de kern van Plutarchus' verhaal wel juist is. Maar Plutarchus, die geen Egyptenaar was, noemde de in de Osiris-mythe voorkomende godenfiguren meest met de namen der Griekse goden, die volgens hem overeenkomen met de goden uit de Egyptische mythe. Rê noemt hij Helios; Geb = Kronos; Noet = Rhea; Thot = Hermes; Seth = Typhon; Horus = Apollo of Haroëris; Horus het Kind = Harpocrates; Hathor = Afrodite.

We kunnen den groei der Osiris-mythe nog gedeeltelijk nagaan, namelijk voor zover de elementen chronologisch dateerbaar zijn. Door de grote betekenis die Osiris had voor de Egyptische religie, heeft men hem successievelijk met allerlei andere godenfiguren geïdentificeerd of versmolten. Zo werd hij beurtelings vereenzelvigd met het overstromingswater dat Egypte vruchtbaar maakt; met het groeiende koren, met de wassende maan, met den vruchtbaren akker, met den nachthemel enz. Maar steeds met die dingen die het zich vernieuwende leven

voorstellen, en aangezien de mens werd beschouwd als onderdeel van de natuur, werd Osiris ook geïdentificeerd met den uit den dood verrijzenden mens. Zo heette hij de „eerste der Westelijken” (d.i. der doden, want de gestorvenen werden aan de westzijde van den Nijl begraven). Zo werd hij ook vereenzelvigd met de oude dodengoden: Sokaris te Memphis, Anoebis te Abydos. Dat is stellig reeds gebeurd in het 3e millennium v. Chr., maar zijn eigenlijk oorsprongland is de stad Dedoe in de Nijldelta. De voortdurend op den voorgrond tredende gedachte is: het uit den dood verrijzende leven. De Egyptenaar voelde dat als het resultaat van een conflict tussen de beide machten: dood en leven, woestijn en akkerland, licht en duisternis, en zo groeide de Osiris-mythe uit tot de geschiedenis van het conflict tussen hem en den woestijngod Seth, die als woestijngod den dood representeerde en die tevens zijn broeder was. Dat conflict zette zich voort tussen Seth en Osiris' zoon Horus, die den dood van zijn vader wreekte. In dit conflict speelt het zgn. „Horusoog” (de maan) een belangrijke rol. Immers de maan is in voortdurend conflict met de zon: ze wordt door de zon verduisterd en kan alleen schijnen als de zon er niet is.

Toen het oorspronkelijk lokale Osiris-verhaal in de handen der priesterschap viel, kreeg de mythe haar constanten zin en werd Osiris ingelijfd in het Egyptische pantheon. Hij gold nu als zoon van den aardegod Geb en de hemelgodin Noet, had een hem vijandig gezinden broeder (Seth), en reeds de Pyramideteksten verhalen dat Seth, met medewerking van Thot, Osiris boeide, doodde en in het water wierp, zodat hij groen en zwart werd, waarom de Egyptenaren de zee „de grote groene” en de bittermeren „de grote zwarte” noemen. Toen treurden alle goden, Osiris' lijk verteerde, maar zijn moeder Noet voegde de beenderen weer samen, zette het hart weer op zijn plaats en plaatste het hoofd daarop. De godinnen Isis en Nephthys doorzochten het land, vonden het lijk in het water en haalden het er uit; toen riepen de goden hem wakker en zo ontwaakte Osiris tot nieuw leven. Isis zette zich in de gedaante van een valk op Osiris' lichaam neder, werd van hem zwanger, baarde Horus en voedde hem op. Dit is het „Horuskind” (Harpocrates) met den vinger in den mond. Toen Horus groot werd bond hij den strijd aan met den moordenaar van zijn vader, die hem het oog uitrukte, terwijl Horus het scrotum van Seth vernielde, hem het oog weer ontnam en dat aan zijn vader Osiris gaf. Daardoor werd Osiris machtig zodat, toen te Heliopolis gericht werd gehouden om de rechtszaak tussen Osiris en Seth te beslechten, deze laatste tevergeefs loochende Osiris te hebben gedood; Seth werd veroordeeld en Osiris werd „gerechtvaardigd” en op zijn troon gezet.

Dat is de hoofdinhoud van het oude Osiris-verhaal zoals het uit de verspreide berichten (want het aaneensluitend verhaal uit dien ouden tijd kennen we niet) kan worden gereconstrueerd, voornamelijk uit de pyramideteksten. In een volgende fase, moeilijk te dateren, luidt de mythe zo: De aardegod Geb en de

hemelgodin Noet hadden vier kinderen, twee zonen, Osiris en Seth, en twee dochters, Isis en Nephthys. Isis was de vrouw van Osiris, Nephthys de vrouw van Seth: het broeder- en zuster-huwelijk was in Egypte niet ongebruikelijk. Osiris regeerde als koning op aarde over de mensen en onderwees hen in goede dingen. Geb gaf hem zijn erfdeel: het koningschap over de beide Egypten. Osiris was een voortreffelijk heerser, hij bevestigde de waarheid in het land en ook de aan hem onderworpen goden prezen zijn beleid. Maar Seth nam een vijandige houding aan, terwijl Isis hem beschermde tegen de aanslagen van zijn broer Seth. Maar Seth bedacht een list en het gelukte hem Osiris te doden. Isis, diep bedroefd, zocht het gehele land af om het lijk van haar gemaal te vinden. Toen ze Osiris gevonden had zette ze zich met haar zuster bij het lijk neder en hief een jammerklacht aan, die het voorbeeld is geworden voor elke dodenklacht:

„Kom tot uw huis, o, kom tot uw huis, gij die geen vijand hebt ! O schone jongeling, kom tot uw huis, opdat gij mij ziet. Ik ben uw zuster die gij liefhebt, gij moogt mij niet verlaten; o schone knaap, kom tot uw huis. Ik zie u niet en toch hijgt mijn hart naar u en mijn ogen zoeken u. Kom tot haar die u liefheeft, o Wennofer (een titel van Osiris), gij heerlijke ! Kom tot uw zuster, kom tot uw vrouw, gij, wiens hart stilstaat. Kom tot uw zuster van dezelfde moeder; gij moogt niet ver van mij zijn. De goden en de mensen hebben hun aangezicht tot u gewend en bewenen u allen. Ik roep u en ik ween, zodat men het in den hemel hoort. Maar gij hoort mijn stem niet en toch ben ik uw zuster, die gij op aarde bemint; gij bemint geen andere buiten mij, mijn broeder, mijn broeder !”

Zo klaagde Isis en de oppergod had medelijden en zond Anoebis van den hemel neder om Osiris te begraven. Anoebis voegde het vervallen lijk weer bijeen, wikkelde het in windselen en terwijl hij dit deed, klapte Isis met haar vleugels, waardoor wind ontstond, zodat de dode god weer levend werd, en nu hij niet meer op aarde als koning over de mensen kon regeren, werd hij tot koning over de doden in de onderwereld. Toen Isis zwanger werd, verborg ze zich voor Seth's aanslagen in de moerassen van de Nijldelta, waar ze haar kind in het geheim opvoedde en daardoor het type werd van de zorgzame en liefhebbende moedergodin. Toen Horus volwassen was, begon zijn strijd tegen Seth, zoals die ook reeds in de oude mythe werd verhaald. Maar nu komt de trek er bij, dat Thot de beide vijanden verzoende en hun wonden heelde. Maar Seth kende nog geen berusting. Hij bestreed de wettige geboorte van Horus en daarmee zijn recht op den troon van zijn vader Osiris. Weer hielden de goden gericht, onderzochten de zaak, waarbij Horus „gerechtvaardigd” werd en aangewezen als Osiris' wettige erfgenaam. Zo werd Horus koning in „de beide landen”. Onder zijn naam Wennofer regeert Osiris voortaan over de doden en Horus over de levenden. Dat deze tekst de jongere is, blijkt duidelijk uit sommige trekken die in de oude

mythe nog niet voorkomen: de moederliefde van Isis en de kinderlijke piëteit van Horus, echt menselijke gevoelsmomenten die de oude mythe nog niet kent. Het proces van Horus en Seth echter is als afzonderlijke mythe bekend. Wij zullen het afzonderlijk behandelen; hier gaat het niet om den strijd tussen beide goden maar om de juridische vraag der erfopvolging.

De beide tot nu toe behandelde vormen der Osiris-mythe zijn slechts fragmenten met vele hiaten. Plutarchus die belang stelde in deze dingen, ging op onderzoek uit en verzamelde zijn materiaal waar hij het maar vinden kon. Maar de priesters die hij raadpleegde — hij reisde zelf in Egypte — kenden den ouden vorm der mythe ook niet meer, hoewel verschillende oude elementen in de latere Osiris-mysteriën een plaats hadden gevonden. Immers vele elementen der Osiris-mythe waren in de heilige litteratuur der latere Osiris-mysteriën opgenomen en opnieuw geactiveerd en bekleedden er in Plutarchus' tijd een grote plaats. Maar de Egyptische religie was toen aangepast aan de nieuwe sfeer, Osiris heette Serapis en werd vereenzelvigd met den Grieksen onderwereldgod Pluto. Isis verscheen in de gedaante van een Griekse godin en werd de grote madonna-moeder. Alle nadruk was komen te liggen op de tedere aanhankelijkheid van Isis jegens haar gemaal en haar zorgzame liefde voor haar zoon. Haar smart over den wreden dood van Osiris en de kindertrouw van Horus in het wreken van zijn vader zijn trekken die in de oude mythe een gans anderen zin hadden. Zo verschijnt nu Isis als de beschermster van liefde, huwelijksrouw en kinderzegen. Bij Plutarchus zien de essentiële trekken der mythe er zo uit:

Rhea (= Noet) is heimelijk van Kronos (= Geb) zwanger geworden. Helios (= Rê) bemerkt dat en verwenst haar, zeggende dat ze niet in enige maand noch in enig jaar een kind ter wereld zal brengen. Maar Hermes (= Thot), die ook liefde voor Rhea in zich voelde, was gaan dammen met Selene (= Iah) en had van elk harer lichten een zeventigste deel afgenomen, had daarvan vijf dagen gemaakt en aan de drie honderd en zestig dagen toegevoegd: een zeer oud gegeven, dat echter door Plutarchus niet begrepen is. De Egyptenaren noemen die dagen schrikkel-dagen en vieren ze als geboortedagen der goden. Op die wijze drukte men uit dat de goden „eeuwig” waren. Immers ze zijn geboren in de 5 dagen die „buiten den tijd” liggen. Op den eersten dag zou Osiris zijn geboren, op den tweeden dag Haroëris, op den derden dag Typhon (= Seth), op den vierden dag Isis, op den vijfden Nephthys of Nike. Osiris en Haroëris zouden van Helios (= Rê) afstammen, Isis van Hermes, Typhon en Nephthys van Kronos. Daarom beschouwden de Egyptenaren den derden schrikkel-dag als een ongeluksdag en onthielden zich dan van werk. Nephthys verloofde zich met Typhon, terwijl Isis en Osiris reeds vóór hun geboorte in gemeenschap met elkaar zouden hebben geleefd. Zo zou Haroëris zijn geboren, die door de Egyptenaren Horus de oudere, door de Grieken Apollo werd genoemd.

Toen Osiris koning was, wendde hij zijn onderdanen aanstonds af van hun armoelijke en ruwe levenswijze door hun den landbouw te leren, wetten te geven en hen kultus aan de goden te doen brengen. Later trok hij door het ganse land om hun beschaving bij te brengen, waarbij hij nauwelijks van wapenen gebruik maakte, maar doorgaans door overreding zijn doel bereikte. Hij leerde hun zang en muziek en allerlei magische middelen; daarom menen de Grieken dat hij identiek is met Dionysos. Toen Osiris eens een keer afwezig was, bracht Typhon geen veranderingen aan, omdat Isis zeer op haar hoede was en hem krachtig tegemoet trad. Maar na den terugkeer van Osiris beraamde Typhon een list tegen hem door met twee en zeventig anderen een samenzwering tegen hem te smeden waarbij ook de juist aanwezige koningin Aso uit Ethiopië tegenwoordig was. Hij nam heimelijk de maat van Osiris' lichaam, maakte volgens die maat een mooie kist en liet die tijdens een gemeenschappelijk gastmaal binnen brengen. Toen de aanwezigen die kist zagen en bewonderden, zei Typhon schertsend: „Hij die precies in die kist past, zal ze als geschenk ontvangen.” Alle gasten probeerden het, maar niemand paste hij precies. Ten slotte klom Osiris erin en legde zich neder. De samenzweerders snelden toe, legden het deksel er op, spijkerden het vast, goten gesmolten lood er overheen, brachten de kist naar de rivier en lieten haar naar de zee afdrijven door de Tanietische Nijlmonding, welke Nijlmonding om die reden ten tijde van Plutarchus nog met afschuw werd genoemd. Dat geschiedde op den zevenden dag van de maand Hathor (Athyr), de maand waarin de zon in de schorpioen staat. Het was toen het 28e jaar der regering van Osiris.

Aangezien de bij Chemnis wonende pans en satyrs de eersten waren die van het ongeluk hoorden en het gerucht daarvan verbreidden, wordt nog heden ten dage volgens Plutarchus een plotselinge schrik een „panische” schrik genoemd. Toen Isis vernam wat er gebeurd was, ontdeed ze zich van een harer lokken en legde een rouwkleed aan, waarnaar de stad „Kopto” heet. Geheel buiten zich zelve liep ze heen en weer en liet niemand voorbijgaan zonder hem aan te spreken. Zelfs aan kinderen vroeg ze eens of ze ook een kist hadden gezien. Toevallig hadden dezen de kist opgemerkt en noemden de Nijlmonding waardoor de kist was afgedreven. Daarom geloven de Egyptenaren dat kinderen kunnen waarzeggen en als bewijs noemen ze de uitroepen die de kinderen bij hun spel doen. Intussen vernam Isis dat Osiris onbewust met haar zuster Nephthys gemeenschap had gehad, menende dat zij Isis was, en zij zag den krans van honingklaver, die Osiris bij Nephthys had achtergelaten. Toen zocht Isis het kind, dat door Nephthys dadelijk na de geboorte uit vrees voor Typhon te vondeling was gelegd. Door honden den weg gewezen, vond Isis na lang zoeken het kind en voedde het op tot haar begeleider; het kreeg den naam Anoebis; hij moest wacht houden voor de goden, zoals de honden voor de mensen. Anoebis wordt afgebeeld in jakhalsgedaante.

Het kwam Isis ter ore, dat de kist in de buurt van Byblos door de zee op het strand was gedreven en tegen een ceder was geworpen. Die ceder groeide snel tot een groten boom; hij groeide ook om de kist heen, zodat die voortaan in den stam verborgen was. De koning van het land zag den mooien boom en liet hem omhakken, terwijl de kist er onzichtbaar in aan het oog onttrokken was; hij liet hem opstellen tot een pilaar in het paleis. Het gerucht daarvan kwam op wonderbaarlijke wijze tot Isis, die zich nu naar Byblos begaf en zich daar als een arme en ongelukkige vrouw aan een bron neerzette; met niemand liet zij zich in, behalve met de dienaressen des konings, jegens wie ze vriendelijk was, wier haar zij vlocht, en die ze omgaf met den wonderlijken geur die van haar uitging. Toen de koningin de dienaressen zag, verlangde zij naar die vreemde vrouw wier haar en lichaam zo heerlijk geurden. Zo werd ze gehaald en als voedster voor het kind van de koningin aangesteld. De naam van den koning wordt als Malkandros opgegeven; zijn gemalin wordt door sommigen Astarte genoemd, door anderen Saosis, weer anderen noemen haar Nemanoen, waarvoor de Hellenen Athenais zeggen. Isis voedde het kind op door het in plaats van de borst den vinger in den mond te steken en des nachts brandde zij het sterfelijke deel van zijn lichaam af. Zelf veranderde ze zich in een zwaluw en vloog jammerende om den pilaar heen. De koningin bespiedde haar, en toen zij haar kind zag branden, gaf ze een gil en beroofde het daardoor van de onsterfelijkheid. Toen maakte de godin zich bekend en vroeg om den pilaar, hakte den ceder stuk en wierp zich snikkend op de kist; de jongste zoon des konings viel in zwijm; den oudsten zoon nam ze met zich mede, terwijl ze de kist in een schip zette en wegvoer. Toen de rivier Phaedrus des morgens een bozen wind deed opsteken, werd ze vertoornd en liet het rivierbed uitdrogen.

Zodra Isis alleen was, opende zij de kist, kuste het gelaat van Osiris en weende. De knaap Anoebis naderde haar van achteren onmerkbaar en zag haar tranen. Isis echter wendde zich toornig om en keek hem met schrik aan jagenden blik aan. Het kind kon dien aanblik niet verdragen, het viel dodelijk getroffen neer. Later ondernam Isis haar grote reis om haar zoon Horus te zoeken. Zij liet de kist, die het lijk van Osiris bevatte, een poos alleen. Toen vond Typhon, die juist des nachts bij maanlicht op jacht was, de kist met het lijk, hakte het in veertien stukken en verstrooide die over het land. Op dit bericht begon Isis het lijk van Osiris te zoeken; in een bootje voer zij door de moerassen. Zij vond de veertien stukken en begroef elk stuk waar zij het vond. Zo komt het dat de Egyptenaren zoveel graven van Osiris aanwijzen. Anderen zeggen, dat Isis afbeeldingen van het lijk liet maken en aan verschillende steden een stuk gaf, opdat Osiris op verschillende plaatsen verering zou ontvangen en opdat Typhon, wanneer hij naar het graf van Osiris zocht, door die vele graven in de war zou worden gebracht. Daarna kwam Osiris uit de onderwereld tot Horus en bereidde hem voor op

ZWALUW OM PILAAR VLEGEND
(pag. 24)

den strijd, die hem wachtte. Toen Osiris Horus vroeg wat hij wel voor het begerenswaardigste hield, antwoordde deze: „Mijn vader en moeder te wreken voor het onheil dat hun is overkomen!” Daarop vroeg Osiris welk dier hij het nuttigste achtte in den strijd? Horus zeide: „een paard!”, waarover Osiris zich verwonderde: was de leeuw dan niet nuttiger? „Neen,” was Horus’ antwoord, „de leeuw is nuttig wanneer de mens zich moet verweren, maar het paard is nuttig om den vijand te achtervolgen!” Zo zag Osiris, dat Horus voldoende was toegerust. Toen steeds meer mensen de zijde van Horus kozen, kwam ook Thoëris, de bijzit van Typhon. Een slang die haar vervolgde, werd door de volgelingen van Horus in stukken gehakt. Daarom werpt men nog altijd bij festiviteiten (n.l. bij de Isis-mysteriën) een touw op den grond en hakt het in stukken. De strijd tussen Horus en Seth duurde vele dagen; eindelijk echter zegevierde Horus. Typhon werd geboeid en aan Isis overgeleverd. Zij doodde hem niet maar bevrijdde hem en zond hem weg. Horus werd daarover toornig, trad op zijn moeder toe en rukte haar de kroon van het hoofd. Daarom zette Hermes haar een helm op met een runderkop. Toen gericht gehouden werd, verweet Typhon Horus’ buitenechtelijke geboorte, maar Horus werd, door toedoen van Hermes, door de goden als een wettige zoon erkend en Seth werd in herhaalden strijd beslissend verslagen. Ten slotte baarde Isis aan Osiris, met wien zij na zijn dood gemeenschap had gehad, een onvoldragen kind, dat aan zijn beenen verlamd was, Harpocrates. Plutarchus voegt aan het verhaal zijn eigen verklaring toe, zeggende dat deze dingen stellig niet verzonnen zijn, maar berusten op oude gegevens, die allegorisch moeten worden opgevat. Bijna alle uitleggers vergeten dat deze mythe niet maar een oud verhaal is handelend over lang vervlogen tijden, maar *heilsgeschiedenis*. De Isis-Osiris-mysteriën waren de belangrijkste van alle Egyptische mysteriën. Het materiaal van de mythe heeft kosmischen achtergrond, waarin Osiris steeds fungeert als de in de natuur sluimerende levenskracht, en de betekenis ervan is in alle tijden actueel: Osiris is „de eerste der opgestanen” uit den dood en de voltrekking der Osiris-mysteriën maakt den dode voor wien ze voltrokken worden, tot een Osiris. Met Osiris sterven, met Osiris opstaan tot een nieuw leven. Zo bleef de Osirismythe voor alle tijden actueel.

VII

DE RECHTSSTRIJD TUSSEN HORUS EN SETH

DE papyrus waarop deze mythe in hieratisch schrift is geschreven, werd te Thebe in Opper-Egypte gevonden met vele andere papyrusvondsten, maar van alle was dit de best-geconserveerde en verreweg de belangrijkste. Het is de eerste mythologische Egyptische papyrus-mythe die geschreven werd als litterair kunstwerk zonder praktische nevenbedoeling. De mythe is waarschijnlijk niet in Thebe maar in Memphis op schrift gesteld en dateert uit de 12e eeuw v. Chr. Op enkele lacunes na is zij volledig. Ook in dezen zin is het een complete mythe, dat er alleen goden, geen mensen in voorkomen en dat over de goden op typisch oud-Egyptische wijze wordt gesproken. Het is een kostelijk staal van Egyptische vertel-litteratuur. Er is niets van reverentie tegenover de goden in, de behandeling is hier en daar duidelijk humoristisch en zelfs obscene. Horus, de zoon van Osiris is een braaf kind, maar een zwakkeling, Seth een kwajongen die niet terugschrikt voor gemene streken. Isis is de liefhebbende maar niet altijd verstandige moeder. Thot is de gediensstige secretaris van het godencollege, de Enneas, die naarstig correspondeert volgens opdracht der godenvergadering. De zonnegod Rê neemt het presidium der rechtszitting niet steeds op waardige wijze waar en zijn houding tegenover den dodengod Osiris is niet steeds vorstelijk. Voor de Egyptenaren had deze mythe wel dezelfde betekenis als voor ons een burleske roman. Een der hoofdmomenten is de onwil van Rê om Horus toe te laten als opvolger van zijn vader Osiris, terwijl zijn moeder Isis, Sôe en Thot Horus' recht op den troon verdedigen. De zonnegod Rê heet in de mythe regelmatig Prê (de p is het lidwoord). Wij geven zijn naam weer met Rê. Te Heliopolis heet hij Atoem en als god met den valkenkop en als god van den horizon heet hij Rê-Harachte. Het Horus-oog, dat ook in de mythe voorkomt, is een magisch amulet dat op allerlei wijze werd gebruikt. Het is het teken van welstand in elk opzicht, fungeert ook, zoals in dezen tekst, in de plaats van de godin der waarheid, Maat. Door hier en daar een bepaalde woordkeuze te gebruiken, heb ik getracht de Egyptische sfeer zoveel mogelijk te benaderen, maar de verschillende oneffenheden in het verhaal liet ik opzettelijk staan; zo wordt bijvoorbeeld Horus voorgesteld als een klein kind en tegelijk als een jongeling van 18 jaar. De mythe vertelt: Bij de rechtszitting tusschen Horus en Seth, deze twee met hun mysterieuze gedaante en de machtigste godenzonen die er ooit waren, zat Horus vóór Rê-Harachte, den heer van het Universum: hij was nog te klein om te kunnen staan,

ofschoon dit bij een rechtszaak verplicht was. Wat Horus aan Rê vroeg was dit: hem het recht te geven plaats te nemen op den troon van zijn vader Osiris als heerser over het dodenrijk. Deze eis had een woordentwist ten gevolge, die weinig pleit voor de vastheid van leiding, welke van den zonnegod uitging. De luchtgod Šoe, de eerstgeboren zoon van Rê, en Thot ondersteunden het verzoek van Horus. Isis, die het al werkelijkheid zag worden, was verrukt, en riep blijde uit: „Noordenwind (d.i. gunstige wind) waai naar het Westen (= het dodenrijk) en breng deze goede tijding aan Osiris!” Maar Rê sprak: „Het is voorwaar net of jullie het maar voor het zeggen hebt!” Daarop antwoordde de Enneas: „Maar Horus heeft ook reeds den koningsring en de witte kroon van Osiris op het hoofd!” Toen Rê grimmig zweeg, nam Seth het woord en zeide: „Laten Horus en ik erom vechten, dan zult gij zien wie het wint!” Daar kwam de wijze Thot tussenbeide: „Dat gaat toch niet, Seth op den troon van Osiris te zetten, terwijl Osiris' zoon Horus nog in leven is!” Rê-Harachte echter werd toornig, want het was zijn wens om Seth, den zoon van Noet, op den troon van Osiris te plaatsen. Radeloos riep Šoe: „Wat moeten we toch doen?”, waarop Banebdeket, de bokgestaltige god van Mendes die de reïncarnatie was van Rê en Osiris beiden, en als god der voortbrenging het meest geschikt om de legitimiteit van Horus te beoordelen, om raad werd gevraagd. Banebdeket bracht nog een tweeden vegetatiegod, Ptah-tanen, met zich mede en Atoem beval hem den strijd tussen Horus en Seth te beslechten. Ook Banebdeket echter wilde de moeilijkheid liefst op een ander schuiven en adviseerde den raad van de grote moedergodin Neith in te winnen en zich aan haar inzicht te houden. Daarop beval de Enneas, dat Thot een brief zou schrijven aan Neith in naam van den heer van het Universum te Heliopolis. Thot zette zich dan ook neer en schreef, na de gebruikelijke breedsprakige beleefdheidsfrazen: „Wat moeten we toch beginnen met de twee mannen die nu al tachtig jaar lang voor de rechtbank staan? Niemand weet raad wat men over hen zal oordelen. Schrijf ons wat we moeten doen!” Daarop zond de godenmoeder Neith, die eindelijk den knoop durfde doorhakken, een brief aan de Enneas, zeggende: „Geef het ambt van Osiris aan zijn zoon Horus en begaat geen dwaasheden, opdat ik niet boos word en de hemel op de aarde neerploft. Geef dus aan den heer van het Universum den raad Seth's bezittingen te verdubbelen en hem het gebied over te dragen van uw beide dochters Anat en Aštarte — twee buitenlandse goden — en zet Horus in de plaats van zijn vader Osiris!”

Deze brief van Neith bereikte de Enneas, die zich den inhoud liet voorlezen. En de gehele Enneas oordeelde eenstemmig: „De godin heeft gelijk!” Maar Horus, de zoon van Isis, was een ontijdig geboren en kreupel kind. De heer van het Universum voegde hem toe: „Ventje, deze taak is voor u veel te zwaar, zwakkeling die je bent!” Daarover echter ontstak de gehele Enneas in toorn en

een hunner beet Rê-Harachte toe: „Maar jouw troon is ook te huur !” Over deze hatelijkheid voelde Rê-Harachte zich wel zeer gebelgd, maar zijn vastberadenheid werd er niet groter door. De heer van het Universum rees op en riep ten einde raad tot Horus en Seth: „Spreekt gijlieden dan voor u zelf !” En Seth die dagelijks aan den boeg van de zonneboot stond bij haar vaart langs den hemel, zeide: „Ik ben Seth, de zoon van Noet, een man van grote kracht, ik ben de sterkste van de Enneas, dagelijks versla ik de vijanden van Rê, wat geen andere god vermag te doen, ik heb recht op den troon van Osiris !” De Enneas stemde toe: „Seth, de zoon van Noet, heeft gelijk.” Maar Šoe en Thot riepen: „Zou het ambt gegeven worden aan een aangenomen zoon, terwijl de lijfelijke zoon nog in leven is ?” En Horus protesteerde: „Zou ik dan zowaar worden bedrogen in de tegenwoordigheid van de Enneas ?” Nu kwam Isis tussenbeide met een nieuw bemiddelingsvoorstel: men zou de zaak aan Atoem ter beslissing voorleggen. Maar de Enneas kalmeerde haar: „Wees nu niet zenuwachtig; hij die er recht op heeft, zal het ambt hebben.” Seth begreep best wie bedoeld werd en dreigde: „Ik zal mijn knots van vijfenveertighonderd pond nemen en elken dag een van u doodslaan, want ik wil mij niet langer in de rechtszaal verdedigen, zolang Isis aanwezig is !” Rê-Harachte, wanhopig dat de zaak niet opschoot, raadde aan, dat men zich zou laten overzetten naar een zeker eiland om daar te oordelen, maar dat men aan den veerman Anti opdracht zou geven, geen vrouw over het water te brengen die Isis zou kunnen zijn. Alzo geschiedde. Toch kwam een weinig later ook Isis bij den veerman als een gebogen oude vrouw met een bloempotje in de hand en een gouden ring aan den vinger, en zeide tot hem: „Ik kom je vragen mij over te zetten naar dat eiland daar, want ik heb hier een bloempotje, dat ik wil brengen naar een kleinen jongen die daar nu al vijf dagen vee hoedt en honger heeft.” Maar de veerman antwoordde: „Men heeft mij bevolen geen vrouw over te zetten.” Zij vroeg: „Is u dit bevolen met het oog op Isis ?” De veerman ontweek haar vraag en sprak: „Wat is het u waard als ik u overzet ?” „Wel,” zeide Isis, „ik zal u dit brood geven !” Maar met dat aanbod was de veerman niet tevreden en hij antwoordde: „Wat heb ik aan dat brood ? Mij is bevolen: zet geen vrouw over en zal ik u nu toch overzetten voor een brood ?” Toen bood ze hem haar gouden ring aan en hij liet zich ertoe verleiden haar voor dien prijs over te zetten. Toen zij op het eiland onder de bomen liep, zag Isis de Enneas met den heer van het Universum aan een maaltijd. Zodra Seth haar in het oog kreeg, sprak ze een magische spreuk uit en veranderde zich plotseling in een schone maagd met slanke leden, zo schoon als er in het gehele land geen was en Seth ontvonkte in vurige liefde voor haar. Daar geen der andere goden haar had gezien, sprong Seth op en snelde op haar toe, ging achter een boom staan en riep haar tot zich. Maar zij zeide: „Nee, heer, dat kan niet, ik ben de vrouw van een veehoeder en ik schonk hem een kind, en toen mijn man stierf, nam mijn jongen zijn taak over.

Maar er kwam een vreemdeling, zette zich in mijn koestal neer en zeide tot mijn zoon: ik zal je weggagen en je vee roven. En nu is mijn hoop dat gij mij tegen hem wilt verdedigen." Seth was vriendelijk en sprak: „Zou uw vee aan een vreemdeling komen terwijl de eigenaar nog leeft?" Toen veranderde Isis zich in een wouwvogel, ging op een boomtak zitten en zeide tot Seth: „Nu heeft uw eigen mond u veroordeeld, want jij bent die vreemdeling!" Schreiend keerde Seth terug naar Rê-Harachte; die vroeg wat hem scheelde? „Dat lelijke wijf kwam weer op mij af om mij voor de tweede maal te bedriegen," en toen vertelde Seth wat er gebeurd was, waarop Rê-Harachte antwoordde: „Maar dan heb je immers jezelf veroordeeld, wat wil je dan?" Seth echter wilde zich op den veerman wreken en liet hem roepen om hem te laten straffen. Toen de veerman gebracht werd, werd hij onthaald op een pak slaag.

Na dezen nieuwen tegenspoed besloot de zonnegod krachtig in te grijpen. De Enneas voer terug over het water en zette zich neer op een berg, waar Rê-Harachte hun de boodschap bracht: „De kwestie van die beide jongelui, Horus en Seth, moet nu maar eens uit zijn. Zet Horus de witte kroon op en stelt hem in de plaats van zijn vader." En dat deden zij. Maar Seth bezwoer hem, dat die kroon weer van Horus' hoofd moest worden gerukt, en dat men Horus in het water moest werpen, waar dan de strijd zou worden beslist. Inderdaad beval Rê-Harachte dat aldus zou geschieden, en toen Horus in het water lag, sprong Seth hem achterna en riep: „Laten we ons beiden veranderen in nijlpaarden en naar zee zwemmen, en hij die binnen drie maanden boven water komt, zal de kroon niet hebben!" Nauwelijks waren ze ondergedoken, of Isis begon te schreien en klaagde, dat Seth Horus had gedood; ze nam enige weerhaken, bevestigde die aan een koord en wierp ze in het water ter plaatse waar Horus en Seth waren ondergedoken. En toen een weerhaak zich hechtte in Horus' lichaam, riep hij verschrikt: „O moeder, haal toch dien haak uit mijn lichaam, ik ben uw zoon Horus!" En Isis sprak haar magisch woord tot den weerhaak en hij liet Horus' lichaam los. Toen wierp ze den weerhaak weer in het water en hij greep Seth. En ook deze vroeg om den weerhaak weer los te maken, en Isis beval ook Seth vrij te laten. Maar toen ontstak Horus in drift, nam zijn hakmes van zestien pond en hieuw Isis het hoofd af.

Deze mythe vertelt niet dat Thot toen den kop van een koe nam en die op Isis' lichaam zette, waarom voortaan Isis wordt afgebeeld met een koeienkop, zoals b.v. in den papyrus Sallier IV wordt verhaald. Wel vermeldt zij daarentegen, dat Isis zich veranderde in een stenen beeld zonder hoofd, terwijl Horus het hoofd van zijn moeder meenam naar het gebergte. Rê herkende dat hoofdloze beeld niet. Hij vroeg wie toch die vrouw zonder hoofd was? En toen Thot hem mededeelde dat het Isis was, wier hoofd door Horus was afgehouden, werd Rê-Harachte zeer verbolgen en zond de Enneas naar het gebergte om Horus te

zoeken. Seth vond hem, stak zijn beide ogen uit, en begroef die in den berg om de aarde te verlichten. Zo geldt hier Horus blijkbaar als zonnegod, wiens ene oog de zon, en het andere de maan is. In andere mythen is de gewone voorstelling dat Seth Horus van één oog beroofde, het befaamde „Horusoog”. De beide oogballen werden twee bloembollen waaruit lotussen ontsprongen. Seth echter trad voor Rê-Harachte en loog: „Ik heb Horus niet kunnen vinden.” Daarop vond de godin Hathor Horus schreiende liggen in de woestijn. Zij greep een gazelle, melkte die en druppelde melk in de oogkassen van Horus; zo maakte zij hem weer ziende. En toen Hathor dat aan Rê-Harachte en de Enneas berichtte, ontboden zij Horus en Seth en vermaanden hen voortaan in vrede met elkander te leven. Toch gaf Seth het niet op. Hij stelde voor dat zij beiden stenen boten zouden maken en zien wie het won. Horus echter timmerde een boot van cederhout en camoufleerde ze met gips, zodat ze van steen leek, en ook Seth meende dat ze van steen was. Voor zichzelf hakte Seth den top van een stenen berg af en maakte daarvan een stenen vaartuig. En toen ze in het bijzijn van de Enneas begonnen te varen, zonk het schip van Seth. Daarop veranderde Seth zich in een nijlpaard en liet het schip van Horus kantelen. Toen voer Horus naar Saïs in de Delta waar de godin Neith woont, om zijn zaak te bepleiten. De heer van het Universum raadde zelfs aan een brief te schrijven aan Osiris om advies in deze moeilijke zaak. Die brief, als gewoonlijk beginnend met de heerlijke namen van den god, bereikte Osiris, die onmiddellijk antwoordde; groot was zijn verontwaardiging dat men zijn zoon Horus wilde onterven. Maar de Enneas was niet tevreden en verlangde bewijsgronden. In een lange correspondentie tastte de Enneas Osiris' waardigheid aan, maar Osiris deed een beroep op zijn wereldomvattende functies. Daardoor kon hij de goden overtuigen, en ze zeiden: „Osiris heeft gelijk, hij is „de heer des overvloeds”, dat is zijn koninklijke naam: Osiris doet het koren groeien in zijn naam van Cheper (korengod) en zonder hem is er geen welvaart.” Maar toch bleef Seth volhouden. Nog eenmaal streed hij met Horus, maar verloor. Toen liet Atoem Seth boeien. Daardoor verschrikt, gaf hij eindelijk toe: „Laat Horus dan het ambt van zijn vader hebben.” Toen zetten de goden Horus de witte kroon op het hoofd en spraken: „Gij zijt koning van Egypte voor alle eeuwigheid.” Isis voegde er een juichende toespraak aan toe. Nu bleef nog alleen de vraag over, wat men met Seth moest doen. Rê-Harachte stelde voor: „Geef hem aan mij, op dat hij dagelijks met mij langs den hemel vare en dondere langs den hemel, zodat de mensen bang worden.” Daarop werd een vreugdefeest gevierd en Horus, de zoon van Isis, gehuldigd als heerser over Egypte. De mythe eindigt met de woorden: „Zo kwam deze zaak tot een gelukkig einde in Thebe, den zetel der waarheid.”

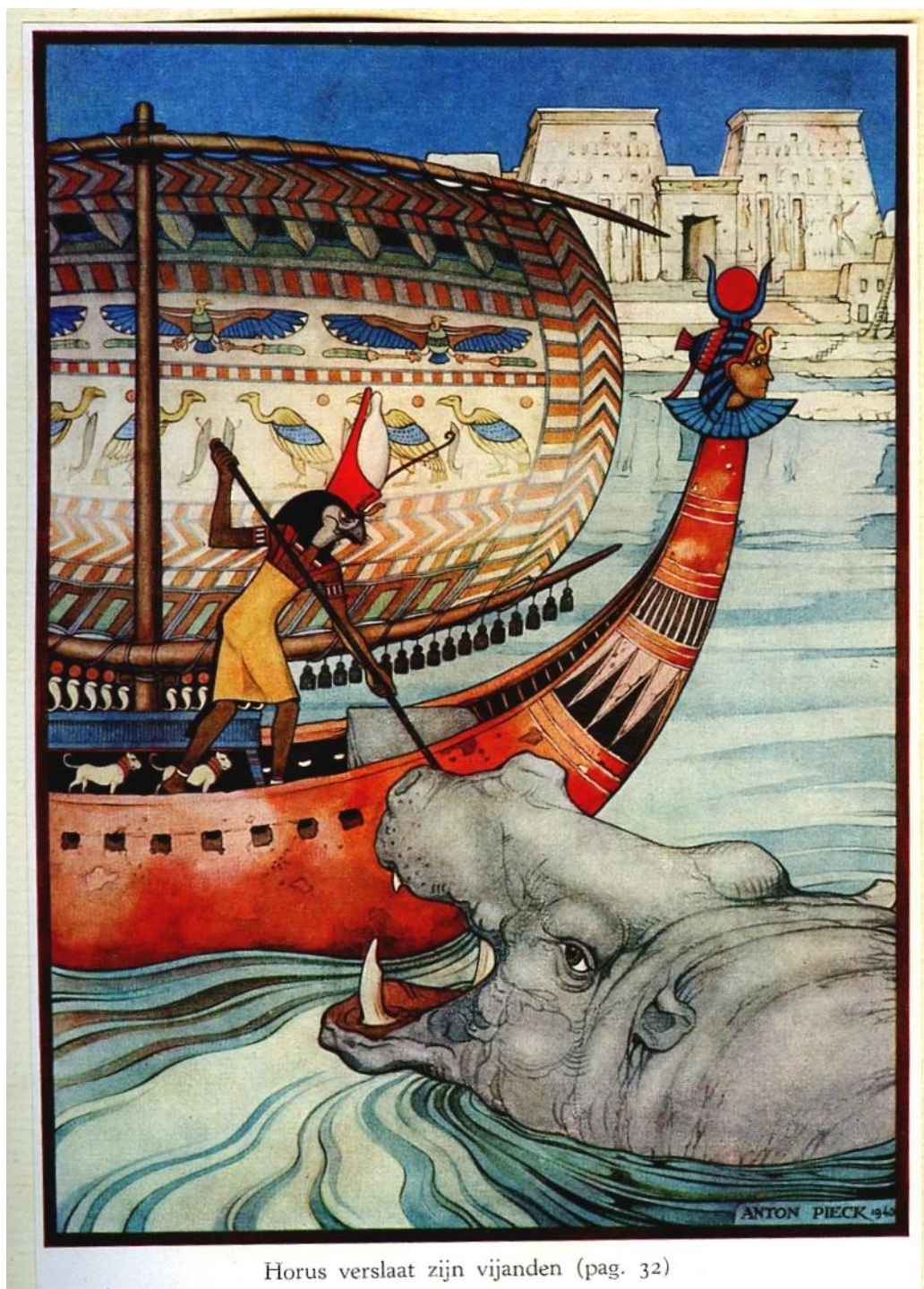
VIII

DE MYTHE VAN DE GEVLEUGELDE ZON

DEZE mythe staat gegrift op den muur van den Horus-tempel te Edfoe en is met tal van afbeeldingen geïllustreerd. De tempel te Edfoe behoort tot de jongere Egyptische bouwwerken en de inscriptie is tijdens de regering van farao Ptolemaeus XVI Caesarion ingebeiteld, maar de verschillende elementen der mythe vertonen een veel ouder type; ze kreeg pas in deze late eeuw haar tegenwoordigen vorm, hoewel ze het gebeuren plaatst in overouden tijd. Ze bestaat uit verschillende gedeelten die vroeger zelfstandig hebben bestaan en dikwijls goeddeels parallel lopen, waardoor ze in haar overgeleverden vorm een ietwat langdradig karakter heeft. Ze is een episode uit den groten strijd tussen Horus en Seth. Waar we reeds met dien strijd kennis maakten, is het niet nodig de vele herhalingen dezer mythe hier weer te geven. Zij begint het verhaal met den opstand tegen den godenkoning Rê-Harachte. Zo heet de zon wanneer men haar niet denkt als hemellichaam maar als den god die haar voorstelt: een valk met lichtende ogen; het is de speciale god van Edfoe. Deze opstand werd geleid door den aartsvijand van den lichtgod, Seth, als aanvoerder van een reeks daemonen en monsters. De godenkoning draagt aan Horus van Edfoe de taak op zijn tegenstanders te verslaan. Horus overwint inderdaad zijn vijand en ontvangt als loon het voorrecht dat zijn symbool, de gevleugelde zon, boven de tempelpoort van Edfoe wordt aangebracht.

Later bevond Zijne Majesteit (dat is in deze mythe de naam voor Rê-Harachte) zich eens in Nubië met een talrijk leger, toen de bewoners van dat land een vijandige houding tegen hem begonnen aan te nemen. Terwijl ze in een schip voeren, zeide Horus van Behdet (= Horus van Edfoe) tot zijn vader Rê-Harachte: „Ik zie vijanden die tegen u samenzweren; laat toch uw Uraeuslang hen overmeesteren!” Want de goden en koningen dragen het beeld van de Uraeuslang aan hun diadeem te hunner bescherming en als symbool van macht over leven en dood. Die slang is zeer giftig. Maar Rê-Harachte gaf aan Horus het bevel: „Sla gij mijn vijanden ogenblikkelijk neer!” Toen vloog Horus in de gedaante van een gevleugelde zon ten hemel, waaraan hij den naam „grote god, heer des hemels” ontleent. Hij viel hen aan op een wijze dat hun horen en zien verging, zodat er een grote verwarring ontstond en de vijanden elkander wederkerig doodden. Horus keerde zegevierend naar het zonneschip van Rê-Harachte terug: de Egyptenaren stellen zich de zon voor als in een schip varende over de hemelzee. Rê omarmde Horus en sprak tot hem vele vriendelijke woorden, die echter voor ons vanwege de onverstaanbare woordspelingen niet duidelijk zijn. Daarop wakte Horus Rê op om de door hem verslagen vijanden te gaan zien. En Rê ging naar het slagveld in gezelschap van Astarte en zag hoe de vijanden met gebroken nek heinde en ver verspreid lagen, en hij zeide: „dat is de plaats van het aangename leven.” Daarom heet het paleis van Horus voortaan: huis van het aangename leven.

Rê stelde Horus voor een watertochtje te maken ter ere van het verslaan zijner vijanden. Maar de overlevende vijanden, die dat zagen, veranderden zich in krokodillen en nijlpaarden, en terwijl de boot van Rê over het water voer, trachtten de vijanden haar te doen kantelen. Maar Horus en zijn volgelingen hadden harpoenen en touwen meegebracht, waarmee ze op de vijanden aanvielen. Zeshonderd één en vijftig van hen doodden zij. Toen Thot den afloop van het gevecht ontwaarde, riep hij tot de goden: „Verheugt u, want de goddelijke jongeling, Horus, is ongehavend teruggekeerd, na wonderen van dapperheid te hebben verricht.” En weer nam Horus de gedaante aan van een gevleugelde zonneschijf, zette zich aan den boeg van het schip en nam Nechbet en Boeto (de beide Uraeus-slangen) met zich. Toen vluchtten de nog overgebleven vijanden met vrees in het hart naar Opper-Egypte, maar ook daar achtervolgde Horus hen met harpoenen en touwen. Ten Zuid-Oosten van Thebe kreeg hij hen weer in het oog en richtte onder hen een grote slachting aan. Weinig baatte het den overlevenden, dat zij vluchtten naar Illahoen in de Fajoem, waar het grote meer is en de krokodillengod Sobk wordt vereerd. Na een jacht van vier dagen trof Horus hen en versloeg er honderd twee en veertig, die hij aan den boeg van zijn schip bond als teken van overwinning. Het gevecht wordt nog langer voortgezet, steeds met hetzelfde resultaat: het verslaan der vijanden, en als Horus driehonderd een en tachtig

Horus verslaat zijn vijanden (pag. 32)

gevangen en maakt, geeft hij aan elk zijner volgelingen er één, terwijl hij zelf den geboeiden Seth met zich voert.

In het nu volgend gedeelte verschijnt plotseling een andere Horus ten tonele: Horus de zoon van Isis (Harsiësis). Er is een zekere verwarring tussen de beide gelijknamige figuren. Dat zal wel hieruit moeten worden verklaard, dat naast de mythe van Horus van Edfoe een dergelijke mythe van Horus den zoon van Isis bestond, die met deze mythe is versmolten. Ditmaal is het Horus de zoon van Isis, die Seth en zijn volgelingen het hoofd afslaat en Seth bij de voeten wegsleept. Overigens strijden de beide Horussen samen tegen Seth als gemeenschappelijke vijand. Maar nu vraagt Isis ook voor háár zoon dezelfde eerbewijzen als Horus van Edfoe ontving: de dubbele kroon met de beide Uraeuslangen aan het voorhoofd. Seth verandert zichzelf in een slang of draak en kruipt in een gat in den grond, waarop Horus de zoon van Isis als een paal in dat gat wordt gestoken om Seth de ontsnapping te beletten. Een en ander belet evenwel niet dat de strijd tegen Seth onvermoeid wordt voortgezet, waarbij Horus de gedaante aanneemt van een leeuw met mensenhoofd (sfinx), met de dubbele kroon getooid. Het verhaal gaat voort met eindeloze herhalingen en met velerlei bijzonderheden, die geen vermelding verdienen. Zodra de bondgenoten Noord-Egypte van vijanden hebben gezuiverd, wenden ze den boeg en varen stroomopwaarts naar Nubië, waarbij Horus van Edfoe weer de gedaante aanneemt van een gevleugelde zonnescijf met de Uraeuslang aan den boeg van het schip van Rê. Die Uraeuslangen werken als een Medusakop.

Na de volledige overwinning beveelt Rê-Harachte, dat de gevleugelde zonnescijf in alle door hem bezochte plaatsen moet worden aangebracht. Die scijf is Horus van Edfoe, de grote god, de heer des hemels, die daarnevens allerlei schone verheerlijkende namen krijgt. Ook de gevleugelde kever (chepra) die op alle heiligdommen over gans Egypte aanwezig is, is Horus van Edfoe, die den vijand heeft verslagen. En wanneer een koning in moeilijkheden of gevaar verkeert, dan zal men den gevleugelden kever op zijn borst aanbrengen; die beschermt den drager tegen onheil. En dan moet de koning zeggen: „Ik ben de wreker die uit Behdet (Edfoe) komt, Horus van Behdet is mijn naam.” En als hij dat doet, zullen de vijanden voor hem worden verslagen, zoals de vijanden van Rê Harachte en Horus van Edfoe vluchtten voor de grote gevleugelde zonnescijf.

Het is duidelijk dat deze mythe haar rol speelde bij de mysteriën. Dan varen de priesters van Horus op het meer en vieren het „roeifeest” in de boot van Horus, den „heer van het roeien”. Bij de mysteriënviering wordt de gehele strijd onder het noemen van dezelfde namen herhaald, waarbij de dienstdoende priester heet „heer van den strijd”, d.i. Horus.

Maar aangezien de strijd tussen Horus en Seth een nimmer eindigende strijd is,

want het is de strijd tussen dag en nacht, zomer en winter, waarbij de verslagene altijd weer verrijst en den strijd vernieuwt, zo duurt ook deze strijd voort, ondanks dat Seth verslagen is. Het is juist in de mysteriën dat die strijd wordt herhaald met magische bedoelingen om Horus, het licht, de overwinning te bezorgen op Seth, de duisternis. En de op tempelgevels en andere heiligdommen aangebrachte gevleugelde zonnescijf, het Horussymbool, heeft dezelfde magische kracht. Het weert de vijanden af.

Het is dus duidelijk dat deze mythe in haar oorsprong een natuurmythe is en betrekking heeft op het wisselend natuurleven. Maar in den loop der eeuwen zijn mythologische en historische momenten doorengemengd. In Egypte is het historisch gebeuren steeds mythologisch verankerd; de historische figuren worden graag in mythologisch raam gezet, zodat de aardse farao niet slechts wordt vergeleken met de zon, maar hij is de zon (Rê). Een van zijn titels is Si Rê (zonnezoon), en het begrip „zoon” is in het Oosten de pater redivivus. Wij behoeven dus niet te gaan allegoriseren om in deze mythe tevens de reflex van een historisch gebeuren te zien. Dat bijvoorbeeld de eindstrijd plaats vindt in de Fajoem met het Moeris-meer, waar de krokodillengod Sobk, die als vijand van Rê een Seth-figuur is, zijn woonplaats heeft, is niet alleen een beschrijving van de overwinning van het licht op de duisternis, van het leven op den dood, maar tevens beschrijving van de historische verdrijving van de dienaren van Seth, de Hyksos, door den Egyptischen god-koning, den zoon van Rê. Ook dat de nog overgebleven vijanden worden vervolgd in de richting van de Delta, waar het laatste bolwerk van de Hyksos, Avaris, lag, wijst in die richting. Trouwens de overwinning van Horus op Seth is voor den Egyptenaar *elke* overwinning, zowel kosmisch als historisch, terwijl de recitatie van het verhaal, als magisch geladen woordengroep, op elk gegeven ogenblik aanwezig kwaad kan verdrijven. De gevleugelde zonnescijf heeft Egypte alle eeuwen door tegen kwaad en onheil beschermd, overal waar ze zich vertoont.

IX

DE MYTHE VAN HET ZONNEOOG

HET is te aantrekkelijker deze mythe ook te behandelen, omdat ze alleen voorkomt op een papyrus van het Leidse Museum van Oudheden. Ze is in het Koptisch geschreven en dateert uit het einde der tweede eeuw van onze jaartelling. Maar de kern der mythe is veel ouder, vermoedelijk zeer oud en in den loop der eeuwen voortdurend aangegroeid door verschillende elementen die

met de oorspronkelijke mythe niets te maken hadden. Toch verschijnt de aldus uitgebreide mythe als een gesloten geheel, waaruit de beroemde Egyptoloog Kurt Sethe de oorspronkelijke kern weer te voorschijn haalde. Die kern verhaalt, dat, terwijl de zonnegod Rê over Egypte heerste, hij een geschil kreeg met zijn dochter Tefent, die tevens gold als zijn zonneoog dat hem voor zijn vijanden beschermde, en die toen, na de ruzie met haar vader, naar Nubië verhuisde, waar ze in de gedaante van een wilde kat leefde. Rê wilde zijn oog weer bij zich hebben en zond zijn bode, den god der wijsheid Thot, om haar terug te halen. Deze god veranderde zich daarop in een aap, reisde naar Nubië en het gelukte hem Tefent weer naar Egypte te doen terugkeren. In de voor ons liggende mythe is dit gegeven omsponnen met andere vertellingen en zo aardig tot één geheel gemaakt, dat het de moeite loont die voor een deel niet-mythologische gegevens ook op te nemen en de mythe te vertellen zoals ze nu voor ons ligt.

Er is nog geen eenstemmigheid onder de Egyptologen betreffende den eigenlijken zin dezer mythe. Wel wordt ze algemeen als natuurmythe opgevat, maar terwijl Spiegelberg meent dat de mythe aanduidt de beweging van de zon langs de ecliptica, waardoor ze des winters als flauwe krachteloze winterzon in het Zuiden staat, terwijl de terugkeer van het zonneoog zou aanduiden den terugkeer der krachtige zomerzon naar het Noorden, denkt Sethe aan het verschuilen van de zon achter de donkere onweerswolken en het weer verschijnen na het afdrijven van het onweer.

Ter verduidelijking voor den lezer mogen hier nog enkele woorden voorafgaan om de verschillende, voor ons bewustzijn als tegenspraken aandoende gegevens te verduidelijken. Volgens oud-Egyptische voorstelling zijn zon en maan de beide ogen van den zonnegod Rê; de zon is zijn rechter, de maan zijn linker oog. En daarnaast is sprake van „het” zonneoog, waarmee de zon zelf wordt bedoeld. Naast den zonnegod Rê staat de valkenkoppige god Horus, meestal Harachte genoemd, die nu eens naast den zonnegod optreedt, dan weer met hem wordt vereenzelvigd. Worden de uitdrukkingen „oog van Rê” en „oog van Horus” in het enkelvoud afzonderlijk genoemd, dan is het eerste de aanduiding van de zon, het tweede van de maan. Het zonneoog werd reeds in oude tijden tot een goddelijk wezen en wel tot een godin, in onze mythe Tefent of Hathor geheten. Ook komt het voor als vuurspuwende Uraeuslang (cobra), die aan den diadeem van goden en koningen gehecht is. Deze slang heeft tot taak de vijanden van den zonnegod te verdelgen. Ze is zelf ook een godin die samen met haar collega Nechbet den naam Nebti, „de beide heerseressen,” draagt. Nu de mythe.

Zoals gezegd, beveelt Rê aan Thot zijn oog, dat in de gedaante van een wilde kat in Nubië vertoeft, terug te halen. Die opdracht blijkt een zware taak te zijn. Tefent neemt een dreigende houding aan. Geen wonder dat Thot tracht haar te kalmeren alvorens met zijn eigenlijke boodschap voor den dag te komen. Hij

begint op haar geweten te werken door haar een verhaal te vertellen waaruit blijkt, dat misdaad altijd wordt gevolgd door goddelijke straf. Het is het verhaal van een gier en een wilde kat die in elkanders nabijheid wonen. Beiden hebben jongen. En ze durven geen van beiden hun nest verlaten om voedsel voor hun jongen te halen, uit vrees dat de ander dan zou komen en de jongen opeten. Zo leven ze in voortdurende onrust en angst. Dat begint de gier te verdrieten en hij zegt tot de kat: „Laten we ten aanhoren van den groten god Rê een plechtig verbond sluiten en dat met een eed bekrachtigen, dat als een van ons uit is om voor zijn jongen voedsel te zoeken, de ander niet zijn nest zal overvallen om de jongen te roven.” Het verbond werd gesloten, maar het duurde niet lang of de kat brak het. Op een goeden dag ziet zij, dat het gierenjong tijdens de afwezigheid zijner moeder zit te eten. De kat valt op het gierenjong aan en doodt het. Het fragmentarisch karakter van dit gedeelte maakt het moeilijk het verhaal te volgen, maar het schijnt dat het gierenjong de wraak van Rê over de kat inriep. In elk geval blijkt dat de gierenmoeder, ziende wat er gebeurd was, wraak nam en bij afwezigheid van de kat haar jongen verslond. Toen de kat terugkwam en haar jongen niet vond, vroeg ze Rê haar recht te verschaffen en den gier te straffen. Daarop zond Rê een daemon om beide meenedigen hun straf te doen ondergaan. Dit verhaal, waaruit blijkt dat Rê den zondaar niet ongestraft laat, maakt blijkbaar indruk op de kat Tefnet, wier woede tot bedaren komt; zij beloofde den bode van Rê niet te zullen aanvallen. Maar haar bereidheid om tot haar vader terug te keren, is er nog niet. Thot moet naar andere middelen omzien om zijn doel te bereiken. Hij begint de kat, die als representant van de zon geldt, te vleien door luide lofprijzingen op den zonnegod en door haar lekkernijen voor te zetten, een soort godenspijs, waarin de kat blijkbaar behagen schept, en door een beroep te doen op haar kinderlijke genegenheid jegens haar vader Rê en op haar liefde tot haar broeder Šoe. Om haar heimwee naar huis en haard op te wekken begint de aapgod Thot ook te spreken over de heerlijkheden van het geboorteland. De kat komt onder den indruk van die woorden en erkent, dat er niets heerlijkers is dan de plaats waar men is geboren en de familie waartoe men behoort. De aap, verrukt dat hij eindelijk de gevoelige snaar heeft aangeraakt, gaat in een indrukwekkend wijsgerig betoog den lof bezingen van vaderland en geboortegrond. Het vaderland is het heerlijkste wat er is voor goden en mensen: bij goden en mensen is het een algemene trek hun vaderland te beminnen naast, ja boven het leven; een diep in het hart wonende drang doet al wat leeft haken naar de vaderlandse lucht en bodem, wanneer men die ter onzaliger ure heeft verlaten. Zelfs de in Zuid-Egypte thuis behorende goden van de Delta in Noord-Egypte verlangen terug naar hun land van oorsprong. Het is dus niet meer dan natuurlijk dat een godin als deze kat, die haar geboorteland verliet voor het barre Nubië weer naar huis verlangt om daar straks te sterven en begraven te worden te midden

harer verwanten. Alleen in zijn geboorteplaats is men geëerd en telt men mee, ook al draagt men geen verheven naam en leeft men in nederige positie. Zelfs een oud geworden krokodil wil sterven in het kanaal waar hij is geboren en een slang zoekt steeds haar eigen hol weer op waarin ze vroeger leefde, om daar te sterven. Levenloze dingen die zich niet kunnen bewegen, blijven aan hun vaste woonplaats gebonden. Door allerlei, bij de Egyptenaren zo geliefde woordspelingen wordt dat thema verder toegelicht om aan te tonen dat goden, mensen, dieren en levenloze dingen als bomen en stenen alleen in hun vaderland de levensvoorwaarden vinden om te gedijen en hun roeping te vervullen. En zelfs daar, in zijn vaderland, heeft elk wezen weer de plaats die voor hem geschikt is. Zo woont de bij niet in een koningspaleis, maar in een uit mest opgetrokken bijenkorf (in Egypte maakt men bijenkorven van dierenmest), en een kat woont in een hok van steen, en, al lijkt een huis van mest verachtelijk, voor de bijen is het beter dan een stenen hok; de bij zou zich daarin niet thuis voelen, omdat ze daarin niet geboren is. Een kat voelt zich behagelijk in een stenen hok, een bij in een korf van mest. En de bij, die naar Egyptisch geloof is voortgekomen uit het ontbindend cadaver van runderen en in een mesthoop woont en van mest leeft, wordt er niet minder om geacht en bevindt er zich wel bij, evengoed als de kat in haar stenen huis. Immers de mest waaruit het bijenhuis is gebouwd, is mest van de koe en de koe is de hemelgodin Noet, die de gedaante van een koe heeft. De aap-god vertelt dan dat het hiëroglyf voor honig de figuur is van de hemelgodin Noet met een rietstaf in de hand. Zo is de onaanzienlijke bij evengoed door goddelijke inwoning gewijd als de kat, wier mannelijk pendant, de kater, een gedaante is van den zonnegod Rê; zij behoeft zich voor haar mestwoning niet te schamen. Immers zelfs de jonge zonnegod Chepra is uit een mestbal voortgekomen: de zonnegod wordt namelijk voorgesteld als een kever die een mestbal voor zich uit rolt. De aap-god gaat dan van deze wijsgerige overwegingen over tot de door hem gewenste praktische conclusie: de kat moet wel bedenken dat Egypte naar haar verlangt zoals een koe verlangt naar haar weggelopen kalf.

Terwijl hij sprak heeft de katgodin met vlamme ogen zijn rede aangehoord en is vol verbazing over zoveel welsprekendheid en wetenschap. Maar ze heeft zich nog niet laten overreden en houdt nu op naar beurt een lange toespraak vol mythologische, voor ons moeilijk verstaanbare toespelingen, waarin ze in bewogen woorden spreekt over haar verhouding tot haar vader Rê, die haar als zonneoog tot meesteres over de ganse aarde heeft gemaakt. Daarover nadenkend valt ze in diep gepeins en de aap-god merkt dat ze heimwee heeft naar haar geliefde Egypte, en maakt daarvan aanstonds gebruik door haar te zeggen dat Egypteland evenzeer naar haar smacht als zij naar Egypte. Want nu, terwijl ze uit Egypte weg is, is alles zo somber en troosteloos. De muziekinstrumenten geven geen geluid, zelfs al worden ze bespeeld, de zangers en minstrelen staan zwijgend op

straat met betraande ogen, alle vreugde is met haar uit Egypte getogen, Egypte is als een uitgestorven land. Maar wanneer zij terugkeert dan zal zij voor Egypte zijn wat Nijlwater is voor het verdorde land, want haar speeksel is als honig en het vocht in haar mond als honigzeem en het land wordt zwanger van bloeiende planten. Het zal een verandering zijn als van honger naar verzadiging, als van zwakheid naar kracht, als van haat naar liefde. „O meesteres,” zegt hij, „breng mij uit dit land des doods naar het levensland Egypte terug, uit de droefheid naar de blijdschap. Als er nog iets is waardoor gij aarzelt, zeg het mij en ik zal het wegnemen! Kom met mij naar Egypte, dat gij evenzeer liefhebt als ik!”

En als de zonnekat nog geen neiging toont om toe te geven, begint de aapgod weer een dierfabel te vertellen van den twist tussen een wouw en een gier, maar hij is nauwelijks met zijn verhaal begonnen of de zonnekat stuift op en verandert zich in een woedende leeuwin, schudt haar manen terwijl haar huid rookt als van vuur, haar rug een bloedrode kleur krijgt, haar gelaat schittert als de zon midden op den dag en haar ogen vuurvlammen schieten. Door de beweging van haar staart stuift het woestijnzand omhoog en bij het wetten van haar nagels wordt de woestijn een vuurgloed, en als ze haar gloeienden adem uitsnuift, verdorren de bomen. De gehele woestijn wordt onzichtbaar, de bergen worden dreigend zwarte gevaarten, de hemel is niet te zien. Dat is duidelijk een allegorische beschrijving van den beruchten Egyptischen chamsin, den zandstorm, waardoor de zon verduistert, den schrik van mens en dier. De bij deze beschrijving behorende illustratie vertoont de leeuwin met de zonneschijf op den kop en vlak tegenover haar den verschrikten aapgod als baviaan op zijn achterpoten staande in afwerende houding. De tekst zegt dan ook dat de aap in grote angst geraakte, als een sprinkhaan van angst heen en weer sprong en zich klein en hulpeloos voelde als een dwerg tegenover een machtig monster. Hij tracht haar door vleierijen gunstig te stemmen, zeggende dat hij mogelijk onbedoeld een vergrijp heeft begaan, waarvoor hij eerbiedig om verschoning vraagt. Hij voegt hier de opmerking aan toe dat hij mogelijkerwijze straks gelegenheid krijgt haar uit een moeilijke positie te verlossen. De katgodin laat zich verbidden en neemt weer de katten-gedaante aan. De ijverige en geleerde aapgod gaat voort met haar op ethisch-vermanende dierfabels te onthalen, met de strekking dat ieder dier, hoe sterk ook, altijd een nog sterker dier boven zich heeft, waaraan het ten prooi valt. Hij die doodt, wordt straks zelf gedood. En dat alles is zo geregeld door de macht en de wijsheid van den zonnegod Rê, den groten vergelder, die zelf boven alle vergelding staat, aan wien niets ontgaat en die over allen macht heeft als de alles verdelgende macht van den dood. De katgodin moet uit dergelijke verhalen de les trekken dat ze haar macht tegenover den aapgod voorzichtig moet gebruiken om straks niet zelf aan de goddelijke vergelding te gronde te gaan. De katgodin heeft het begrepen en belooft het leven van den aapgod te ontzien

en zelfs met hem naar Egypte terug te keren. Op de terugreis kort de in verhalen onuitputtelijke aapgod den langen weg door andere dierfabels van ongeveer gelijk gehalte als de vorige en die steeds toespitsen op een praktisch doel: de katgodin te weerhouden van agressie. Hij begint met het verhaal van den leeuw en de beide jakhalzen. Er waren eens twee jakhalzen in de woestijn; ze waren met elkander zo bevriend dat ze jaloers waren en de een tot den ander zeide: „Zou je niet met een ander vriendschap sluiten?” Maar ze bleven bij elkaar en aten en dronken samen en legden zich samen in de schaduw van een boom ter ruste. Toen zagen ze een woedenden leeuw op zich afkomen die buit zocht. De beide jakhalzen bleven verschrikt staan en vluchtten niet. Toen de leeuw de jakhalzen naderde, zeide hij tot hen: „Zien jullie niet dat ik op jullie afkom? Waarom gaan jullie niet op de vlucht?” Zij antwoordden: „Heer, wij zagen u woedend naderen en wij zeiden tot elkaar: laten we niet vluchten, want het is beter dat ge ons verslindt terwijl we nog op volle kracht zijn dan wanneer we vermoeid zijn van het rennen.” Toen ging de leeuw hen voorbij zonder hun leed te doen, want hij hoorde in hun woorden de bekende spreuk: de machtige toorn niet als hij de waarheid hoort. Het was den aapgod er natuurlijk om te doen de katgodin volgens dezen regel te doen handelen.

De katgodin herinnert zich dat de aapgod er vroeger op had gezinspeeld dat hij haar later waarschijnlijk uit den nood zou kunnen redden. Zij begrijpt niet hoe het kon, dat een zwakkere den sterkere hulp verleent, en vraagt opheldering, wat voor den aapgod weer aanleiding is opnieuw een dierfabel te vertellen waarvan het slot ook bij Aesopus voorkomt. Er was in de woestijn een geweldig sterke leeuw die op jacht ging. Het wild in het gebergte vreesde hem zeer. Op een keer ontmoette hij een panter, meer dood dan levend, wiens huid geschonden en gescheurd was. De leeuw vroeg: „Hoe kom je toch in zo'n toestand?” De panter antwoordde dat een mens dat had gedaan, waarop de leeuw verwonderd vroeg: „Een mens? Wat is dat?” „De mens,” zei de panter, „is het listigste wezen dat er bestaat. Ik hoop dat je nooit valt in de handen van een mens!” Hierdoor was de nieuwsgierigheid van den leeuw gewekt en hij ging er op uit om een mens te zoeken. Hij trof eerst een paard en een ezel, beide voor een wagen gespannen en met een teugel in den bek. De leeuw vroeg: „Wie heeft dat gedaan?” Weer was het antwoord: „De mens heeft dat gedaan; hij is het listigste wezen dat er bestaat, niets is tegen hem bestand. Pas op dat ge nooit in de handen van een mens valt.” Daarna zag hij een stier en een koe, welker horens waren afgebroken en welker neus was doorboord. Weer dezelfde vraag en hetzelfde antwoord. Toen hij daarna een beer ontmoette wiens klauwen en tanden waren weggenomen, vroeg de leeuw: „Was de mens dan nog sterker dan jij?” De beer antwoordde bevestigend en verklaarde, hoe dat zo gekomen was. Nadat hij daarna nog een leeuw had aangetroffen, die door een mens tussen de takken van een boom zo

was vastgeklemd dat hij zich niet roeren of bewegen kon, werd de leeuw grimmig en zei: „Wanneer ik den mens vind zal ik hem laten boeten voor alle ellende die hij mijn genoten heeft aangedaan!”

Zo ging de leeuw op zoek naar den mens. Maar een tengere kleine muis liep tussen zijn poten, en toen de leeuw de muis wilde doodtrappen, zei de muis: „Doe dat niet; als gij mijn leven spaart, zal ik straks ook uw leven redden.” De leeuw lachte over zoveel aanmatiging en zei: „Wat verbeeldt ge u wel? Er is niets op aarde dat mij kan weerstaan en zal een klein muisje mijn leven redden?” Maar hij doodde het muisje niet, want hij zei: „Al eet ik het muisje op, ik word er toch niet van verzadigd, laat het lopen!” Nu was daar een jager die vallen opstelde voor grof wild en de leeuw viel in den val en werd door den mens gevangen, met lederen riemen gebonden en lag hulpeloos in de woestijn. Toen kwam de kleine muis weer voor den dag en zeide tot den leeuw: „Herkent gij mij nog? Ik ben die kleine muis wier leven gij hebt gespaard en nu ben ik gekomen om ook uw leven te redden.” De muis knaagde de lederen riemen door waarmee de leeuw gebonden was, bevrijdde hem en verstopte zich in de manen van den leeuw, die hem zo meenam op zijn tochten. Zo heeft, aldus eindigde de aapgod zijn verhaal, het zwakke woestijndiertje het leven van het sterkste woestijndier gered. De grote sterke kat moet dus de hulp van den zwakkeren aap niet versmaden.

Met dergelijke stichtelijke verhalen houdt de aapgod de katgodin aangenaam bezig, haar daardoor tevens opmonterend om met hem terug te keren naar Egypte. De katgodin gaat inderdaad mee, maar aarzelend. Telkens probeert ze de reis te vertragen, daarbij geholpen door wandelende palmbomen die de beide reizigers tegemoet treden en hen pogen op te houden. Als de aapgod op een dezer bomen klautert, tracht de katgodin hem te verlokken daar te blijven en van de heerlijke vruchten te genieten. Maar de aapgod verlangt te zeer naar Egypte om zich daar lang te laten ophouden.

Eindelijk bereiken ze Egypte bij de grensstad Elkab, waar de katgodin zich in een gier verandert en op de verdere reizen neemt ze de gedaante van een gazelle aan. Zo komen de beide goden in de omgeving van Thebe en de katgodin legt zich tegenover Thebe te slapen, terwijl de aapgod over haar waakt en haar — maar de tekst is hier geschonden en onzeker — redt van den beet van de Apofisslang, waardoor zijn stelling, dat een zwakke voor den sterke tot hulp kan zijn, waar blijkt. Dan trekken ze de stad Thebe binnen, waar de katgodin als moedergodin Moet feestelijk wordt ontvangen. De katgodin, thans in haar vaderland teruggekeerd, neemt haar vroegere gedaante en haar vroegeren naam Tefent aan en voegt zich bij haar vader te Heliopolis, die door haar terugkomst zich als een foenix vernieuwt, zijn dochter met vreugde aanneemt en met vreugdefeesten haar terugkomst viert.

DE KAT EN DE AAP
(pag. 38)

X

DE GODKONING

DEZE mythe brengt ons in aanraking met een merkwaardige voorstelling, die ook elders voorkomt maar in Egypte in bijzonderheden is uitgewerkt. Het is de voorstelling van het god-koningschap. De Egyptische farao gold als god. Als in een Egyptische inscriptie iemand zich beroemt, dat hij „door zijn god geprezen werd”, dan wordt met dien god de koning bedoeld. En de lofprijzingen op den koning als god komen in talloze inscripties voor. Toch wordt een onderscheid gemaakt. Terwijl de gewone goden graag „de grote god” worden genoemd, heten de koningen bij voorkeur „de goede god”, totdat ook zij na hun dood grote goden worden. Ze hadden zelfs tempels waarin de priesters hun nog bij hun leven goddelijke eer bewezen, ja het kwam voor, dat een levende farao aan zijn eigen beeld in den tempel offers bracht. De troonsbestijging van den farao wordt aangeduid met hetzelfde woord waarmee de opgang van den zonnegod Rê werd genoemd. En voor zijn dood geldt hetzelfde woord als van den ondergang van de zon. Zijn paleis heet horizon. De farao's worden dan ook geacht van de goden af te stammen. Oudtijds regeerde in Egypte de god Osiris, opgevolgd door zijn zoon Horus en de daarop volgende menselijke koningen heetten Horus-zonen. Ook in hun namen is hun goddelijkheid uitgedrukt en talloze hymnen, die hun god-zijn vermelden, zijn hun gewijd. Men zou die hymnen kunnen zien als hoofse vleierij, maar uit het bovenstaande blijkt reeds dat zij niet zo bedoeld zijn. Bovendien hebben we teksten en afbeeldingen waarin de goddelijke geboorte van den farao wordt beschreven.

Voor al het mythologisch verhaal, ingebeiteld op den tempelmuur van Deir-el-Bahri en Luksor, waarin de geboorte van de koningin Hatšepsoet wordt verhaald en afgebeeld, laat geen twijfel over, of de farao is de zoon van een goddelijken vader en een menselijke moeder. Aangezien deze tekst en afbeeldingen dateren uit de 15e eeuw v. Chr. en bovendien vrij volledig en ongeschonden zijn, lenen zij zich bij uitstek als voorbeeld voor de mythe van het Egyptisch god-koningschap. Er wordt in verhaald hoe de god Amon in de gedaante van den koning bij de koningin Achmes een kind verwekt: de latere koningin Hatšepsoet. De mythe vertelt:

Amon, de grote god van Thebe, verkondigt aan de grote Enneas zijn plan om voor het land een nieuwen koning te verwekken bij koningin Achmes, waarop de Enneas zijn zegen geeft. De god der wijsheid Thot prijst de schoonheid en deugd van koningin Achmes en voert Amon tot haar. Zij treffen haar slapend op haar rustbed in het paleis. Bij de binnenkomst van den god ontwaakt zij en begroet

hem vriendelijk. Amon legt zich bij haar neder en verwekt een kind, waaraan hij meteen het toekomstig koningschap toezegt en den naam Hatšepsoet geeft. Daarna begeeft Amon zich naar den god Chnoem, den pottbakker, om het kind te vormen dat straks zal worden geboren. Chnoem is de scheppergod, die de gestalte der kinderen vormt op de pottbakkersschijf. Hij belooft het kind en zijn ka (de tweede persoonlijkheid die den koning in zijn verder leven vergezelt) te vormen en hem alle heerlijkheden te verlenen die den koning toekomen, zoals Amon bevolen heeft. Dan deelt Thot de koningin mede, dat zij een koningskind heeft ontvangen, dat straks Egypte zal regeren.

De tweede scène beeldt af en verhaalt hoe de goden Chnoem en Heket (de goddelijke vroedvrouw) de koningin naar de kraamkamer voeren. Bij de geboorte zijn behalve de reeds genoemden ook de goddelijke vroedvrouwen Meschent en Hathor aanwezig, die werkzame spreuken zeggen ten behoeve van het kind dat onderwijl reeds geboren is. Hathor de moedergodin reikt Amon het kind over, die het kust, liefkoost en begroet als toekomstig koning, die zal zitten op den troon van Horus, terwijl Hathor het kind toezegt langen levensduur, geluk en vreugde als koning van Egypte. Amon geeft daarop het kind over aan de goddelijke vrouwen Nechbet, Wadzet en Selket om het te voeden en te verzorgen. Twee goddelijke koeien worden aangewezen om de melk voor het kind te verschaffen. Ook deze koeien worden sprekend ingevoerd: „Wij zullen u voeden als den koning van Opper- en Beneden-Egypte, opdat gij gelukkig zijt op den troon van Horus, zoals Amon heeft bevolen.” Daarop worden van alle kanten krachtige, met goddelijk mana geladen spreuken gezegd ten gunste van den pas geboren goddelijken heerser. Tevens wordt de levensduur van den geboren koning bepaald. Een bij deze voorstelling behorende afbeelding vertoont den god Chnoem zittend voor de pottbakkersschijf waarop hij de gedaante van een kind vormt (of ook twee kinderen: het kind en zijn ka), terwijl Thot achter hem staat en den levensduur van het geboren kind noteert. Amon en Horus Harachte reinigen het kind dat een meisje blijkt te zijn. Maar aangezien de koning wordt ondersteld een man te zijn, wordt het kind beurtelings aangeduid als een „hij” en een „zij”, terwijl het op de bijgevoegde afbeeldingen als een jongen verschijnt. Bij elke reinigingshandeling worden bepaalde magische spreuken viermaal herhaald, door welke herhaling ze geacht worden krachtiger te werken. Dan neemt Amon zijn dochter in zijn armen en begeeft er zich mee naar de godenvergadering om haar voor te stellen aan de goden van Opper- en Beneden-Egypte, opdat die haar zullen kussen, wat geschiedt niet met den mond maar met den neus. Terwijl Amon zijn dochter aan de goden voorstelt, zegt hij: „Ziet mijn dochter Hatšepsoet; ik bemin haar en ben met haar tevreden.” De goden van Opper- en Beneden-Egypte, afzonderlijk afgebeeld, naderen de prinses en spreken gezamenlijk: „Wij erkennen haar; gij hebt haar gegeven uw ziel, uw macht, uw aanzien, uw kroon,

toen ze nog ongebooren was; zij zal Egypte en het Barbarenland beheersen, zij zal beheersen alles wat door de zon beschenen wordt. Wij zeggen haar toe geluk en gezondheid, vreugde en overvloed."

Zodra de prinses is groot geworden, begeleiden de goden haar in het gevolg van den regerenden vorst Thoetmes I naar Beneden-Egypte waar zij de bevolking toespreekt: „En zij deed en sprak alles als een god, haar gehele doen was als van een god". En telkens als ze haar Rijk bezocht, juichte de bevolking haar toe en prees haar gelukkig. Zij bezocht ook den groten zonnegod van Heliopolis, waar de goden Hathor, Chnoem en twee anderen haar binnenleidden, en de godinnen van het Noorden en Zuiden haar de beide kronen van Egypte overreikten, waardoor de twee elkaar bestrijdende goden, Horus en Seth, werden verzoend. Daarom heet zij: verenigster der beide landen. Dan heeft Thot nog de taak den naam van den koning van Opper- en Beneden-Egypte (Ka-maat-Rê) neer te schrijven. Daarna verschijnt zij in koninklijk ornaat, door den priester begeleid, voor haar vader Amon, gevolgd door een juichende schaar van „zielen" der oude hoofdsteden, terwijl de priester haar toespreekt: „Nu zijt gij verschenen op den troon van Horus en leidt alle levenden", en alle zielen, figuren van vogels men mensenhoofd, houden jubilerende toespraken terwijl de schrijvergod Thot alles noteert.

Deze door de goden bepaalde keuze van Hatšepsoet tot heerser over geheel Egypte wordt natuurlijk door de mensenwereld aanvaard. Er heeft een plechtige zitting plaats, waarin Thoetmes I de schare toespreekt: „Deze mijn dochter Hatšepsoet benoem ik tot mijn plaatsvervangster, straks tot mijn opvolgster. Gehoorzaamt haar en volgt haar bevelen op. Wie haar prijst, zal leven; wie iets kwaads van haar zegt, zal sterven, want zij is de dochter van een god." Zo wordt Hatšepsoet onder gejubel van het volk als koning erkend. Thoetmes I bepaalt den Nieuwjaarsdag voor haar troonsbestijging en laat de koningstitulatuur voor haar vaststellen. Deze titulatuur bevat gewoonlijk vijf namen, waarvan er in ons verhaal drie worden genoemd: „rijk aan ka's (= eeuwig levende)", „fris aan jaren", en: „met goddelijke kronen". Daarna wordt ze door den priester-god Inmertef naar de troonsbestijgingszaal gevoerd, door den god van het Westen met reinigingswater besprenkeld (op de afbeelding voorgesteld als een aaneengeschakelde rij levenstekens, „anch"), waarna Horus en Seth haar de witte kroon van Zuid-Egypte en de rode kroon van Noord-Egypte opzetten, en dan begeeft ze zich, door twee standaarddragers voorafgegaan, naar het paleis, waar ze zich den volke toont. Daarmee is de plechtigheid afgelopen en regeert de koning als god op aarde.

De Pyramideteksten vertellen welk een eer zulk een god-mens ten deel valt na zijn dood. Dan neemt de grote god, de heer des hemels hem bij de hand en plaatst hem onder de „onvergankelijke sterren" aan de Oostzijde des hemels waar de

goden worden geboren. De dode koning vliegt als een valk ten hemel en voegt zich bij zijn broeders, de goden. Hij is zo groot, dat Rê zelfs niet duldt dat hij zich aanbeddend voor hem neerwerpt, want hij is groter dan Rê. Zodra hij aan den hemel verschijnt, zendt Rê zijn goddelijke boden Seth en Nephthys uit om den hemelbewoners te melden: „Hij komt ! Een onvergankelijke, verheerlijkte, in wiens hand uw leven is.” Dan neemt Rê hem bij de hand en voert hem in de troonzaal des hemels en zet hem op den troon van Osiris, opdat hij regere over de verheerlijkte doden. Zijn dienaren staan achter hem en zijn rijksgroten vóór hem en zij brengen hem hulde. Later worden dergelijke heerlijkheden ook aan de rijksgroten toegekend. Maar het blijft steeds in de aristocratische sfeer.

XI

DE GROTE HONGERSNOOD

DEZE beroemde tekst is geschreven op een groot granietblok van Sehêl, de eerste katarakt in den Nijl, op de grens van Egypte en Nubië, een half uur ten Zuiden van Elefantine en is bekend onder den naam „hongersnood-stèle”. Ze werd door een Engels onderzoeker in 1889 ontdekt die den tekst copieerde. Deze beschrijft een zevenjarigen hongersnood tijdens de regering van farao Dzozer uit de 3e Egyptische dynastie, ± 3000 v. Chr. De tekst geeft voor te zijn een officieel schrijven van den farao aan het districtshoofd van Elefantine betreffende het uitblijven van de jaarlijkse Nijloverstroming, dat een ramp voor Egypte dreigt te worden. Het is bekend, dat de Nijl jaarlijks omtrent midden Juni begint te wassen en het gehele land met zijn water bedekt. Deze overstroming is voor den landbouw noodzakelijk, omdat er in Egypte zeer weinig regen valt en het land door Nijlwater moet worden bevoeid. Voor dat doel wordt bij hogen Nijl het water opgevangen in kanalen en reservoirs om straks, als het land weer droog is, voor bevoeiing te dienen. Het uitblijven van de overstroming is derhalve een ramp voor den landbouw en veroorzaakt hongersnood. Nu bleef, zo staat op onze stèle, het Nijlwater uit, en farao Dzozer wendt zich tot den wijzen Imhotep om inlichtingen betreffende de Nijlbronnen, en verneemt dat de god Chnoem, de god van de katarakt, ontstemd is omdat men hem te weinig offers bracht, en dat hij deswege den Nijlwas tegenhield. Dan offert de farao aan Chnoem, die hem daarop in den droom verschijnt en hem belooft den Nijl weer te doen wassen, wanneer hem voldoende hulde wordt geboden. Nu zendt de farao zijn lastbrief aan het districtshoofd, waarbij het gebied van de eerste katarakt aan den Chnoem-tempel wordt toegewezen.

Zowel vorm als inhoud van dit koninklijk schrijven bewijst, dat het niet door farao Dzozer is geschreven maar in den Ptolemaeïschen tijd is ontstaan, mogelijk op grond van oude aktestukken die toen werden ontdekt en waarin over een groten hongersnood wordt gesproken. De schrijver van dit stuk wilde de fictie dat het een paar duizend jaar oud was, demonstreren door het in zeer archaïstische taal en schrift op te stellen, zodat de stijl vaak onbeholpen is, waardoor de zin niet zelden moet worden geraden. Op de vraag waarom de Chnoem-priesters dit stuk zo kras antedateerden, moet waarschijnlijk worden geantwoord, dat de toenmalige priesters te Elefantine zich in hun rechten bekort achtten en nu door dit geschrift wilden bewijzen dat hun reeds meer dan 2000 jaar geleden door farao Dzozer grote voorrechten waren toegekend waarop ze dus met recht aanspraak konden maken.

De stèle geeft een afbeelding van farao Dzozer, die aan de goden Chnoem, Satis en Anoekis offert. Chnoem heet hier: Chnoem-Rê, heer van het katarakt, de grote god, de heer van Elefantine, de eerste van Nubië, terwijl hem de woorden in den mond worden gelegd: „Ik breng u elk jaar den (wassenden) Nijl”. Bij de figuren van Satis en Anoekis staan dergelijke bijschriften. Het opschrift luidt: „Gegeven in het 18e regeringsjaar van Dzozer, den koning van Opper- en Beneden-Egypte.”

Voor het geven van een helder inzicht in het vervolg is het nodig een opmerking te maken betreffende de voorstellingen, die de oudste Egyptenaren hadden aangaande de rivier den Nijl. Omtrent de bronnen van den Nijl hadden ze geen duidelijk begrip. Ze beschrijven den Nijlgod als „den verborgene”, of „den onzichtbare” en spreken van zijn „geheime plaatsen”, welke „onbekend” zijn. Ze beschouwden den Nijl als een uitloper van den wereldoceaan, die de wereld omringt en zich tot in den hemel voortzet. Die oceaan wordt van Egypte gescheiden door een bergrug en in dien bergrug is een opening in de nabijheid van Elefantine. In die opening huist de Nijlgod. Hij zit in een grot, welke gevormd wordt door een gebogen slang, die met haar lichaam een ruimte omsluit, waarin de Nijlgod gehurkt zit, diep onder de steenmassa van den berg. Hij houdt twee kruiken in zijn hand waaruit het Nijlwater vloeit, en op zijn hoofd staan de planten als teken van de vruchtbaarheid die de wassende Nijl brengt.

In het door den koning verzonden schriftstuk staat, dat het is uitgevaardigd omdat de vorst in zijn paleis wordt gekweld door droefenis: de Nijl was bleef nu reeds vele jaren uit, waardoor de velden kaal zijn en alle oogsten mislukten. De koning vertelt verder dat de een den ander besteelt; dat velen vluchten en niet terugkomen; kinderen schreien, knapen verslappen en het hart der ouders is verslagen, hun voeten en handen zijn machteloos. De hovelingen zijn radeloos en wanneer de magazijnen worden geopend, is er niets in dan lucht. Alles is opgeteerd. „Toen herinnerde ik mij,” zegt de koning verder, „den vroegeren

tijd, en raadpleegde ik Thot en Imhotep (den groten magiër en priester, die later vergoddelijkt en een der hoofdgoden van Memphis werd). Ik vroeg hem: „Hoe staat het toch met den oorsprong van den Nijl? Welke god of godin wordt daar vereerd?” Imhotep antwoordde: „Om dat te weten moet ik gaan naar het „levenshuis” (= de bibliotheek) van den tempel en de heilige boeken raadplegen.”

Imhotep ging naar de tempelbibliotheek, kwam spoedig terug en onderrichtte den koning betreffende den Nijlwas en vertelde alles wat daarover was geschreven en welke maatregelen de oudste farao's hadden genomen, maatregelen die sedert de regering van Rê waren verwaarloosd. Toen zeide Imhotep: „Midden in den stroom ligt een stad op een eiland; ze heet Aboe (= olifantenstad, Elefantine), waaruit de Nijl opstijgt. Het is de zuidelijkste stad van Egypte op de grens van Nubië. Daar rijst een trap omhoog waarlangs Rê opstijgt, wanneer hij den mensen leven geeft. Ze heet ook: „het huis van het aangename leven”. Daar zijn ook de beide „kerti” d.i. de beide openingen waaruit de Nijl ontspringt. Daar is de rustplaats van Hapi (den Nijl), waar hij zich verjongt en den vloed veroorzaakt. Bij den vloed is hij als een man die een vrouw bevrucht. In het Zuiden stijgt hij acht en twintig el, in de Delta zeven el. De hoofdgod van die plaats is Chnoem. Hij is het die de grendels der deuren terugschuift en de dubbele deur openwerpt, zodat het water kan stromen. De god Chnoem is daar in de gedaante van den god Šoe, den god die den hemel steunt. Hij berekent de opbrengst van het land in het Zuiden en in het Noorden, opdat de god van elke landstreek krije wat hem toekomt van de vogels en de vissen en van elk ding dat ze voor hun levensonderhoud nodig hebben. Daar is ook het meetsnoer voor het uitmeten van het land en een schrijftafel waarop de registers worden ingeschreven. De god woont daar in een houten huis met rieten deuren, terwijl het dak wordt gevormd door het gebladerde. Deze godswoning heeft een opening naar het Zuid-Oosten, zodat de zonnegod Rê daartegenover elken dag opgaat. De rivier aan de zuidzijde van dit verblijf is gevaarlijk voor de scheepvaart (de katarakt) en er is een stenen wal tot beveiliging tegen de Nubiërs in het Zuiden. Ten Oosten liggen hoge gebergten met allerlei steensoorten, die de werklui zoeken wanneer ze een tempel willen bouwen voor enigen god in het Noorden of Zuiden des lands, of een graf of een pyramide of standbeelden. En wanneer de god Chnoem een rondreis door het land maakt, dan brengen ze hem in die tempels offeranden van groen en bloemen.” Tenslotte somt Imhotep voor den koning de lijst der goden op, die zich in den tempel van Chnoem te Elefantine bevinden, benevens een lijst van alle kostbare stenen en mineralen die daar worden aangetroffen.

Nadat de farao het verhaal van Imhotep had aangehoord, ging hij in den tempel van Chnoem, sprenkelde heilig water, maakte een processie door gewijde plaatsen en bracht offers aan de goden, door Imhotep genoemd. Toen de koning zich daarna ter ruste begaf zag hij in den droom den god Chnoem voor zich staan.

Hij aanbad hem, waarover de god zich verheugde, zeggende: „Ik ben Chnoem die u gevormd heeft (Chnoem is namelijk de god die de lichamen der mensen vormt), ik schenk u veiligheid en welvaart. Ik maak u opmerkzaam op de steengroeven, die van oude tijden af te Elefantine geweest zijn en die nog niet gebruikt zijn om stenen te hakken voor den bouw van tempels en voor het herstel der vervallen heiligdommen, hoewel ik toch „de grote formeerder” ben. Ik heb mijzelf gevormd, ik ben de grote wereldoceaan die in den oertijd ontstond en naar wiens believen de Nijl wast om heil te geven aan hem die voor mij zich inspanst. Ik ben leider en gids van alle mensen in alle jaargetijden, de allergrootste, de vader der goden, de heer der wereld. De beide Nijlbronnen liggen in de diepte beneden mij en het ligt in mijn macht ze te openen en den Nijl te doen zwellen. Ik ben het die den Nijl over de velden brengt, en wanneer ik dat doe, dan ontstaat er leven voor elken neus. Ik zal den Nijl voor u doen wassen, elk jaar opnieuw, zodat hij het ganse land bedekt en de planten en bomen doorbuigen vanwege de vele vruchten. De godin van den Oogst, Renmoet, die overal zichtbaar is in elk product, zal in ruime mate aanwezig zijn. Het volk zal overvloed hebben zoveel het hart begeert. Gebrek zal er niet meer zijn en de korenschuren zullen niet meer ledig staan. Egypte zal een goed gecultiveerd land zijn, welks velden geel zullen zien van het rijpende koren.”

Toen de koning ontwaakte was hij welgemoed en gaf het volgende bevel ten aanzien zijn vader Chnoem: „De koning brengt een offergave aan Chnoem, den heer van de katarakt, als dank voor wat hij voor mij heeft gedaan en schenkt hem den westelijken en oostelijken oever der rivier met de daar liggende tuinen. Alle boeren die den akker bebouwen, wier hoger gelegen akkers door het Nijlwater worden bevoeid, zullen hun oogst naar uwe schuren voeren boven het aandeel dat vroeger daarheen werd gebracht. Alle vis- en vogelvangers en alle leeuwenjagers in de woestijn, zullen een tiende deel van wat ze vangen, naar uw tempel brengen. Ook een tiende deel van alle kalveren die geboren worden, zal geleid worden naar de stallen van den tempel om voor brandoffer te dienen. Verder zal een tiende worden gegeven van het hout en ivoor en het hout en de mineralen, kortom van alle dingen die de bewoners van Nubië naar Egypte brengen. Geen ambtenaar zal zich in deze dingen mogen mengen en belasting heffen waardoor de opbrengst voor den tempel verminderd wordt. Ik schenk u dit veld met zijn stenen en vruchtbomen zonder iets terug te houden. De metselaars en steenhouwers en metaalbewerkers en goudsmelters en beeldhouwers en alle handwerkslieden, kortom allen aan wie loon voor hun werk wordt uitbetaald, deze allen zullen ook een tiende deel van wat ze ontvangen aan den tempel leveren. Ook een tiende van de kostbare edelstenen zal onder toezicht van den opzichter over het wege aan den tempel worden geleverd. Maar alles wat dient om de godenbeelden te herstellen of statuten te maken, is vrij van belasting

evenals alles wat hersteld wordt en wat in het heiligdom wordt gebracht. Dit besluit moet op een stèle worden ingegrift volgens het origineel, dan moet de stèle worden opgesteld in een heilige plaats tot onderrichting van het gehele tempelpersoneel, opdat mijn naam in het heiligdom van Chnoem-Rê, den heer van Elefantine, blijve voor eeuwig."

Door dit quasi-eeuwenoude stuk wisten de priesters van den Chnoem-tempel zich voordelen te verzekeren, en doordat in dien laten tijd niemand meer op de hoogte was van de archaïstische wijze van schrijven en zeggen, kon het bedrog moeilijk worden aangetoond.

XII

DE EERSTE GODKONINGEN

VOLGENS de voorstellingen der oude Egyptenaren regeerden oorspronkelijk geen mensen maar goden over Egypte. De eerste koning was Rê, de zonnegod, maar in onze mythe heeft Rê de regering reeds neergelegd en Egypte wordt geregeerd door den god Šoe en zijn troonsopvolger Geb. Deze mythe is gegraveerd op een naos (een klein tempeltje) dat gevonden is te El-Ariš, een plaatsje aan de Middellandse Zee, aan de spoorlijn van Egypte naar Palestina. Het is een copie van een ouderen tekst. De naos bevindt zich thans in het Museum te Ismallia aan het Suez-kanaal. Over den ouderdom van den tekst valt niets te zeggen, be-

halve dat hij van tamelijk ouden datum moet zijn. De in de mythe voorkomende goden zijn: Šoe, Geb, Rê, Apophis, en Sobk.

Rê is de vader der goden, de grote god, die het eerst over Egypte regeerde. Šoe is zijn zoon, aan wien Rê de regering overdroeg, hij wordt met allerlei andere goden geïdentificeerd. Geb is de aardegod, die zowel zoon als broeder van Šoe wordt genoemd. Apophis is de god die het inbegrip is van alle kwaad, de god van duisternis en verwarring, de tegenstander van Rê. Sobk is de god met krokodillenkop, die ook onder den vorm ener krokodil wordt vereerd, vooral in de Fajom met het Moerismeer. Hatnoeb („goudhuis”) is een district aan de Oostgrens van Egypte, tegen de Rode Zee gelegen.

De god Šoe was een goed koning, die regeerde over hemel, aarde, onderwereld, wind, oceaan, bergen en zee; hij vaardigde alle decreten uit, zoals hij dat van zijn vader Rê had geleerd. Toen de godkoning zich eens in zijn paleis te Memphis bevond, zeide hij tot de goden die als hovelingen fungeerden: „Komt, laten we het kanaal en de vruchtbare vlakte doortrekken en ons begeven naar den oostelijken horizon, naar mijn kapel in het district Hatnoeb en onzen vader Rê-Harachte, die daar woont, bezoeken.” Zo trokken ze naar het Oosten en bereikten de kapel van Šoe in Hatnoeb. De poorten van Hatnoeb waren vervallen, zodat het eerste werk van Šoe was de poorten te herstellen en te bevestigen op hare fundamenten, gelijk de hemel op zijn vier fundamenten rust. Ook werd de tempel van Sopd, den god van het zodiakaal-licht, die speciaal in het Oosten werd vereerd, hersteld in zijn oorspronkelijken vorm. Want ook deze tempel behoorde aan Šoe, die als „heer van het Oosten” ook Sopd werd genoemd. Ook werden voor de grote en kleine Enneas poorten opgericht en allerlei bijgebouwen gesticht waarin de goden, die als hovelingen van Šoe fungeerden, werden ondergebracht. Ieder van hen moest voor het onderhoud van zijn eigen tempel zorgen. Toen alles over het gehele land was bezorgd, liet zijne majesteit Šoe zich neder in zijn tempel. Reeds sedert de dagen van Rê was de toegang tot den groten god aan goden noch mensen toegestaan en Šoe hield zich aan dit gebruik. Daartoe werd een grote muur om zijn tempel (den z.g. „slangentempel”) gebouwd, twintig el hoog en vijftien el dik. Het „heilige meer”, dat bij elken Egyptischen tempel gevonden wordt, lag ten Noorden daarvan. Šoe zelf had tijdens de regering van Rê dit meer gegraven en er een hogen muur omheen gebouwd van honderd en negentig el lang, honderd en twee el breed en vijftien el dik. De bouw werd steeds aan het oog van niet-ingewijden onttrokken. Op dit meer werden op de grote feestdagen rituele rondvaarten gemaakt.

Toen Šoe de regering had aanvaard en den troon van zijn vader Rê had bestegen, verschenen plotseling de zonen van Apophis en de zonen der woestijn, de vijanden van goden en mensen, en verdelgden het gehele terrein dat ze betraden met al zijn inwoners. Šoe en alle onder hem staande goden versterkten haastig de steden

in de gehele omgeving van Hatnoeb. Zo zijn de grote muren van Egypte ontstaan, waardoor de vijanden worden tegengehouden. De in dit gebied liggende heilige plaatsen zijn de vier hemelsteunsels. Daar wonen de goden en goede geesten, die des morgens Rê-Harachte, de morgenzon, uit de onderwereld omhoog heffen aan den oostelijken hemelrand; het zijn de heersers van de oostelijke bergen, die Rê voor Apophis redden.

Šoe heerste als machtige koning over de gehele aarde, niemand durfde hem weerstaan en in den kring der hovelingen werd geen andere godsnaam genoemd. Maar hij werd ziek en kreeg last van zijn ogen. Toen ontstond oproer en verwarring in het land en niet alleen in het land maar ook in het paleis, want zelfs onder de paleisbewoners bleken zich booswichten te bevinden. De god Geb trachtte zelfs naar bloedschande met zijn eigen moeder. Want Šoe, op zijn veiligheid bedacht, had de toevlucht genomen naar den hemel. Maar Tefent, Geb's moeder, vertoefde in Memphis. Omstreeks den middag begaf zij zich naar het koningspaleis van Šoe, terwijl de grote Enneas zich met vader Rê aan den hemel bevond op zijn dagelijkschen tocht. Zo vond Geb zijn moeder alleen en greep haar met geweld aan. Onder de in het paleis achtergeblevenen ontstond een luid rumoer. Van dit ogenblik af bleef het daar geheel donker, gedurende zeven lange dagen, terwijl een hevige storm loeide en niemand het paleis kon verlaten noch een der aanwezigen kon herkennen. Maar toen het weer licht werd, zagen de paleisbewoners met grote verbazing Geb op den troon van zijn vader Šoe gezeten. Zij kozen de wijste partij en kusten huldigend zijn voeten.

Na vijf en zeventig jaar te hebben geregeerd, vertrok Geb naar het Noorden, terwijl Šoe zich nog altijd in den hemel bevond, en trad een tempel binnen ten Oosten van Hatnoeb en informeerde bij zijne hovelingen naar de verhoudingen in deze stad. Men vertelde hem, wat Rê daar also had gedaan, en van de heldendaden van Šoe, en hoe hij zijn vijanden, de Apophis-zonen, had verdelgd door hen in de gedaante van een slang aan zijn diadeem te hechten. Toen zeide Geb: „Ook ik wil met die slang mijn diadeem sieren, evenals Šoe.” In den slangentempel echter werd in een kastje zulk een slang bewaard, en toen Geb zijn hand naar het dier uitstreekte en de slang wilde grijpen, verhief zij zich en blies Geb haar vurigen adem in het gezicht. Door het vuur van den slangenadem stierven de hovelingen en Geb zelf werd met hevige brandwonden overdekt. Zijn volgelingen raadden hem aan de hoofdslang van Rê, die zich in den slangentempel, bevond, te laten halen, opdat die hem van zijn wonden zou genezen. Die slang werd gebracht en Geb hechtte haar aan zijn diadeem. En toen de brandwonden geheeld waren, liet Geb een prachtig étui van edelstenen maken, plaatste de slang daarin en liet ze naar den slangentempel van Rê brengen. Na verloop van tijd werd deze slang van Geb naar het grote meer bij den slangentempel van Hatnoeb gevoerd,

waar zij zich veranderde in een krokodil en tot den krokodillengod Sobk werd, die als zeer gevaarlijk gold.

Nadat Geb zich op den troon van zijn vader Šoe had gezet als koning van goden en mensen, vroeg hij aan de grote Enneas, die in zijn gevolg was, wat zijn vader Šoe, toen hij op den troon van zijn vader Atoem zat, en nog in zijn paleis te Hatnoeb vertoefde, placht te doen? De grote Enneas antwoordde: „Toen Šoe op den troon van zijn vader Atoem zat, liet hij alle vijanden van zijn vader ter dood brengen en hij doodde ook de zonen van Apophis en de vijanden van zijn vader Rê. Verder bevloede hij alle steden en menselijke nederzettingen met Nijlwater en bouwde muren en tempels in Noord- en Zuid-Egypte.” Geb liet zich verder inlichten over de plaatsen, die door zijn vader Šoe waren gebouwd, opdat hij daarvoor verder de zorg op zich kon nemen. De hofgeleerden lazen uit de gewijde geschriften de namen der millioenen plaatsen, welke Rê tijdens zijn regering had gesticht, en ook die welke Šoe had gebouwd en welker namen tijdens de regering van Atoem in de gewijde boeken waren geschreven. Daarna werden de districten opgesomd die Rê tijdens zijn regering bouwde. Hier breekt het verhaal af.

Deze mythe schijnt de bedoeling te hebben verschillende dingen die later niet meer werden begrepen, te verklaren: de slang aan de koningsdiadeem, en vooral de reden voor de verering van den krokodillengod Sobk, in wiens kring deze mythe zal zijn ontstaan.

XIII

DE BEIDE BROEDERS

MEN zou kunnen zeggen dat het verhaal dat hier volgt, in dit boek eigenlijk niet thuis behoort omdat het niet voldoende het karakter van mythe draagt. Inderdaad lijkt het in den tegenwoordigen vorm meer op een sprookje dan op een mythe, maar dan toch op een sprookje dat uit een mythe is ontstaan en waarin de mythische stof in sprookjesvorm is gekleed. Bovendien is het de moeite waard om met „the most famous of all Egyptian stories” ook in dit verband kennis te maken. Een bepaalde episode uit het verhaal vertoont sterke gelijkenis met de geschiedenis van Jozef en Potifar's vrouw, op welk feit meermalen is gewezen. Volgens de aan het geschrift toegevoegde colophon is de schrijver en eigenaar ervan een zekere Enanna, een leerling van den staatsschrijver Kagaboe. Deze leefde ten tijde van farao Mernephta en Seti I, ± 1220 v. Chr. Het verhaal bevat de geschiedenis van twee broeders Anpoe en Bata, die geen gewone mensen zijn, maar mythologische wezens, bij wier naam in den Egyptischen tekst het „godenteken” staat, ter aanduiding dat ze tot de godenwereld behoren. Ook hun namen wijzen daarop. Anpoe is de naam van den dodengod Anoebis en Bata betekent: „levenskracht van het land”. Hun geschiedenis was oorspronkelijk stellig een natuurmythe. In het verhaal treedt Bata op als knecht van zijn broeder, maar in de oude mythe was hij ongetwijfeld een god van het land en de kudden,

een vegetatiefiguur dus, wat in ons verhaal nog duidelijk uitkomt. De god der vegetatie verliest straks zijn vruchtbarend vermogen en gaat naar de dorre woestijn. Dan wordt hij weer opgewekt en krijgt zijn vroegere teeltkracht terug en verandert zich in een stier (de belichaming der voortbrengende kracht), uit wiens bloeddruppels twee perseabomen ontspringen, waarin de god verder leeft. In die gedaante bevrucht hij de koningin en wordt straks zelf uit haar als haar zoon geboren. Daarom heet hij ook „Ka-moetef” (= zoon zijner moeder). Door de verschuivingen, die door den overgang van mythe tot sprookje hebben plaats gehad, zijn verschillende bijzonderheden niet gemakkelijk te verstaan. Het verhaal is aldus:

Er waren twee broeders, Anpoe en Bata, die samen gelukkig en in vrede leefden. De oudste, Anpoe, is gehuwd en Bata woont bij zijn broeder in. Hij heeft „het lot van den jongsten broeder” d.w.z.: hij moet het grove, ruwe werk doen. Hij doet dat graag en goed, zodat hij in het gehele land zijns gelijke niet heeft, want „de geest van elken god was in hem”. Bata placht het vee op het veld te hoeden en kwam des avonds, beladen met allerlei veldvruchten, melk en hout op zijn schouders naar huis. Dan legde hij zich in den stal te slapen om tegelijkertijd op het vee te passen. Op een keer zeide zijn broeder tot hem: „De tijd voor het ploegen is gekomen, maak nu een juk runderen gereed, want morgen beginnen wij.” Bata doet zoals hem bevolen is en zo werken de beide broeders dagelijks eendrachtig samen op het veld.

Eens, toen zij weer op het veld waren, bleek dat zij geen zaaikoren genoeg hadden. Anpoe zond zijn broeder naar huis om nieuw zaaizaad te halen. Toen hij in het huis kwam, trof hij daar Anpoe's vrouw, die bezig was zich de haren te vlechten, en hij vroeg haar hem koren te geven. Maar zij zeide: „Haal het zelf, ik ben bezig.” Hij ging naar den stal, nam zoveel koren als hij dragen kon en wilde er mee weggaan. Zij zag hem en vroeg: „Hoeveel koren hebt gij meegenomen?” Hij antwoordde: „Ik heb drie zakken tarwe en twee zakken gerst op mijn schouders.” Zij bewonderde hem om zijn kracht, greep hem aan en wilde hem met zich meertrekken, want ze voelde liefde voor hem. Maar hij werd boos en zeide: „Hoe kun je dat doen? Je bent voor mij als een moeder en je man is voor mij als een vader, ik wil dit niet. Maar ik beloof je dat ik er met je man niet over zal spreken.” En hij laadde zijn last opnieuw op zijn rug en ging naar zijn broeder en die twee werkten samen tot den avond.

Anpoe ging het eerst naar huis, terwijl Bata het vee bleef hoeden. Gewoonlijk zorgde Anpoe's vrouw dat, als haar man te huis kwam, het licht was opgestoken, en dan goot zij water op zijn handen voor het wassen. Maar ditmaal was het huis donker, en zij lag op een rustbank, verward en geheel ontdaan als was ze ziek. En toen Anpoe vroeg wat haar scheelde, zeide ze: „Toen je broer koren ging halen en mij alleen aantrof, wilde hij mij verleiden, maar ik weigerde en zei:

hoe kun je dat doen? Ben ik u niet als een moeder en is je broer niet als een vader? Toen begon hij mij te slaan uit vrees dat ik het zou vertellen. Maar als je hem laat leven dan maak ik aan mijn leven een einde." Anpoe, dit horende, werd zo woedend dat hij een mes greep en achter de staldeur ging staan om zijn broer bij zijn thuiskomst te overvallen.

Eindelijk kwam Bata met het vee. Hij liep achter de koeien aan, en toen de eerste koe den stal binnen kwam, zei deze tot Bata: „Pas op, je broer staat achter de staldeur met een mes in de hand, maak dat je weg komt!” Bata hoorde de waarschuwing van de koe en werkelijk, onder de staldeur door zag hij de voeten van zijn broer. Hij pakte zich weg, maar werd door zijn broer achtervolgd. Toen riep Bata Rê-Harachte aan en smeekte: „O Heer, gij die richt tussen den rechtvaardige en den onrechtvaardige, help mij!” Rê verhoorde zijn gebed en liet tussen hem en Anpoe een groot en diep water ontstaan vol krokodillen, zodat Anpoe hem niet kon bereiken. Bata riep hem toe: „Blijf staan tot het morgen wordt; zodra het licht is zal ik met u naar het gerecht gaan en gij zult de waarheid weten. Doch ik zal nooit meer bij u wonen, maar mij begeven naar het cederwoud.” Toen de zon opging zagen ze elkaar en Bata sprak tot zijn broer: „Je loopt achter mij aan om mij verraderlijk te doden, zonder mij eerst gelegenheid te geven mij te verdedigen!” En hij vertelde Anpoe wat er tussen hem en zijns broeders vrouw was gebeurd. Toen nam hij een scherp hard blad van een riet en bracht zichzelf daarmee een bloedende wonde toe; zo verloor hij zijn mannelijke kracht. En hij zeide tot zijn broer: „Ik ga naar den ceder en leg mijn hart in den bloesem van den ceder en als de ceder wordt omgehakt, zal mijn hart op den grond vallen, en als ge dan komt om het te zoeken, zult ge zeven jaar nodig hebben om het te vinden. Maar als ge het vindt en het in een bekken met koud water legt, dan kom ik tot nieuw leven.” Zo gaat hij naar den ceder. Maar zijn broer keert huiswaarts, doodt zijn vrouw en werpt haar lichaam voor de honden.

In dit gehele tafereel representeert Bata den schepper-god in diens jeugdige kracht. Hij woont nu in het cederwoud waar hij des daags op wild jaagt en zich des avonds te slapen legt onder den ceder waarin zijn hart verborgen is. Hij bouwt er zich een slot om daarin te wonen. En toen hij op een keer zijn slot verliet, ontmoette hij de Enneas, die het woud kwam bezien. De Enneas zeide tot hem: „O Bata, „Stier der Enneas” (een goddelijke benaming), ben je hier alleen? Anpoe heeft zijn vrouw gedood, want hij begreep dat men u heeft bedrogen.” De Enneas had medelijden met hem, Rê-Harachte beval den schepper-god Chnoem voor Bata een vrouw te scheppen opdat hij niet langer alleen zou wonen. Toen vormde Chnoem een vrouw, schoner dan elke andere in het land en gaf haar een goddelijk wezen. Maar toen de zeven Hathors (moedergodinnen) kwamen om haar te zien, voorspelden ze: „Zij zal een gewelddadigen dood sterven.” Bata begrijpt dat hij zijn vrouw niet voldoende kan beschermen, en waarschuwt

haar zich niet buiten het slot te begeven, opdat de zee haar niet zal roven, want, zegt hij: „Ik kan u niet beschermen, ik ben slechts een vrouw als gij!” Daarmee doelt hij op zijn verloren mannelijke kracht. Ook dat zijn hart in de bloem van den ceder ligt, heeft dezelfde betekenis. Maar toen Bata een keer van huis was, ging zijn vrouw toch uit om zich onder den ceder te vertreden. Plotseling grijpt de zee een harer haarvlechten en voert deze over de golven naar Egypte. De Egyptische geleerden zeiden: deze vlecht behoort aan een dochter van Rê-Harachte, in wie goddelijke materie is. Men bracht de vlecht naar den farao, en deze zond boden uit om de vrouw te zoeken, van wie deze naar geurige zalf riekende vlecht was. Nu trokken de gezanten naar alle kanten en keerden onverrichter zake terug; doch de gezanten die naar het cederwoud waren gegaan kwamen niet terug, want Bata had hen allen gedood op één na, dien hij had gespaard om den farao bericht te brengen. Weldra zond de farao opnieuw gezanten uit en onder hen een vrouw, aan wie hij allerlei kostbaarheden meegaf. Dit gezantschap gelukte het Bata's vrouw mee te voeren naar Egypte, en het ganse land juichte haar toe. De koning nam haar tot zich en maakte haar tot zijn eerste harem-vrouw. De koning vroeg haar omtrent haar man en zij antwoordde dat, wanneer men den ceder omhakte waarin zijn hart verborgen was, hij zou sterven. Een nieuw gezantschap sneed de bloem af, waarin Bata's hart verborgen was, en Bata viel dood ter aarde.

Hiermee wordt de tweede fase in Bata's leven besloten. In de eerste fase verkeerde hij in zijn volle mannelijke kracht, de tweede vertegenwoordigt zijn verzwakking tot den dood toe.

Nu begeeft Anpoe zich naar het cederdal om het hart van Bata te zoeken, en ziet Bata dood op zijn bed liggen. Maar zijn hart ontwaarde hij niet. Eerst na drie jaren zoeken vond hij het onder den ceder, waar zijn broer zich placht te slapen te leggen. Het hart had nu den vorm van een vrucht. Hij nam de vrucht mee, legde ze in een bekken met koud water en wachtte af. Toen het hart zich met water had volgezogen, rilde Bata over al zijn leden en keek naar zijn broer, terwijl zijn hart nog in het bekken met water lag. Anpoe nam het water en gaf Bata ervan te drinken, en toen het hart weer op zijn plaats was, werd Bata weer dezelfde die hij eertijds was geweest. Zij spraken samen en Bata's eerste woord was, dat hij nu een grote stier zou worden. Maar zodra Bata de stiergedaante had aangenomen, zette Anpoe zich op zijn rug. Zo begaven zij zich naar den koning van Egypte. Deze was zeer verheugd Bata te zien en bracht hem twee kostbare offers, zeggende: „Hier is een groot wonder geschied.”

Anpoe ontving van den koning een hogen prijs voor den stier en met eerbewijzen overladen vertrok hij naar zijn dorp. Bata echter bezoekt weldra in stiergedaante zijn vroegere vrouw, die in de keuken aan het werk is, en spreekt haar aldus toe: „Ge ziet, ik leef nog!” Maar zij herkent hem niet en vraagt: „Wie zijt gij dan?”

„Ik ben Bata," roept hij uit, „gij hebt mij eertijds laten ombrengen, maar hier ben ik weer!" Hevig is de schrik der vrouw. Zij snelt de keuken uit. Van den farao weet zij de belofte te verkrijgen, dat hij den stier zal laten doden, opdat zij van zijn lever zal kunnen eten. De koning bereidt dan een groot offerfeest. Tijdens het offer schudt de stier zijn goddelijken nek en laat twee bloeddruppels naast de deur van het paleis vallen. Uit die bloeddruppels ontspringen twee Perseabomen. Met de trouweloze vrouw gaat de farao die beide bomen bezien en opnieuw richt bij die gelegenheid Bata het woord tot zijn vroegere gemalin. Ontsteld verlangt zij van den farao, dat hij de beide bomen zal doen vellen om uit het hout meubels te laten maken. En ziet, toen de beide bomen in tegenwoordigheid van den koning en de vrouw werden geveld, sprong een houtsplinter van den boom juist in haar mond; dien slikte zij door en in haar groeide de splinter tot nieuw leven. De zoon, die straks ter wereld komt, is Bata zelf, die uit haar opnieuw wordt geboren. De koning verheugt zich zeer, en als de knaap groot geworden is, maakt de koning hem eerst tot onderkoning van Ethiopië en later tot troonopvolger. Maar zijn vrouw, die tevens zijn moeder is, laat hem doden; zo kwam de voorspelling van de zeven Hathors uit, dat hij een gewelddadigen dood zou sterven. Toch is hij nog enige jaren koning geweest, waarin hij zijn ouderen broer tot zijn troonopvolger bestemde. Daarmee eindigt deze geschiedenis.

In dit verhaal zijn typisch-Egyptische motieven verwerkt. Het telkens herleven van Bata onder andere gedaanten: stier, Perseaboom, man, waarbij hij tegelijk echtgenoot en zoon is — steeds hetzelfde leven in vernieuwden vorm, leven dat uit zich zelf ontstaat, gelijk het zich zelf verwekt —, is type van het natuurleven. Dat hij later koning van Egypte wordt, is een integrerende trek: in de hand van den farao ligt niet alleen het heil zijner onderdanen maar ook de groeikracht der natuur, het gehele vegetale en animale leven hangt van hem af. Dit is een primitieve gedachte die reeds bij vele natuurvölker wordt gevonden: als de krachten des konings beginnen te verminderen, wordt hij onttroond en gedood of, gelijk bijvoorbeeld bij de Shilloekstammen, met een huwbare jonge vrouw levend ingemetseld, terwijl een jonge koning zijn plaats inneemt.

